

Ferićev prijevod "Hasanaginice" na latinski

Hasanović, Benjamin

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:388992>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-13**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

HRVATSKI STUDIJI

Benjamin Hasanović

**FERIĆEV PRIJEVOD
„HASANAGINICE“ NA
LATINSKI**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2018.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ODSJEK ZA HRVATSKI LATINITET

Benjamin Hasanović

**FERIĆEV PRIJEVOD „HASANAGINICE“
NA LATINSKI**

DIPLOMSKI RAD

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Tamara Tvrtković

Zagreb, 2018.

Sadržaj

1. Uvod	3
2. Đuro Ferić – prevoditelj 18. stoljeća	5
2. 1. Prevodilaštvo u Ferićevo doba	9
3. Kratak prikaz pohoda Osmanlija i Kandijski rat	13
4. Balada kao književna vrsta i „Hasanaginica“	17
4.1. Iz antologije narodne književnosti – „Hasanaginica“	18
4.2. Usporedni prikaz i analiza balade „Hasanaginica“ i Ferićeva prijevoda	21
4.3. Kako je Ferić preveo turcizme?	34
4.4. Ponavljanja u „Hasanaginici“ i način na koji ih je Ferić preveo.....	40
4.5. Grafički prikaz Ferićeva stila prevođenja	43
5. Zaključak	45
6. Literatura.....	47
7. Sažetak.....	51
8. Summary.....	52

1. Uvod

„Hasanaginica“ kao usmena balada zaokupila je pozornost mnogih znanstvenika, kako u Hrvatskoj tako i u svijetu. Prevedena je na mnoge svjetske jezike (npr. na njemački ju je preveo Johann Wolfgang Goethe, na engleski Walter Scott, na ruski Aleksandar Sergejevič Puškin). Između ostalih, Dubrovčanin Đuro Ferić preveo ju je i na latinski jezik (1798.). Ovaj diplomski rad ima zadatak istražiti i analizirati način na koji je Đuro Ferić preveo ovu narodnu pjesmu na latinski.

Rad je podijeljen u više poglavlja: *Uvod* gdje se nalaze uvodne informacije vezane za diplomski rad (razlog odabira baš ove teme, istraženost teme, metodologija, cilj), drugi dio *Đuro Ferić – prevoditelj 18. stoljeća* koji govori o Feriću, njegovu životu i književnom stvaralaštvu kao i prevodilaštvu, ali i općenito o prevodilaštvu u Ferićevo doba, zatim treći dio pod nazivom *Kratak prikaz pohoda Osmanlija i Kandijski rat* gdje je ukratko prikazan utjecaj i prilike u našim krajevima za vrijeme osmanske vladavine. Četvrti dio rada je centralni i iznosi općenite informacije o pojmu usmena balada, narodnome pjesništvu te njihovoj genezi i opstanku kroz povijest. Također, ovaj središnji dio donosi i opće informacije o samoj baladi „Hasanaginica“, s određenim detaljima kao i njenim odjecima u svijetu. Zatim je usporedno prikazan tekst narodne balade i Ferićeva prijevoda te obrazloženja na koji način je hrvatski književnik i prevoditelj preveo ovu baladu. Također, jedno potpoglavlje posvećeno je riječima turskoga podrijetla, tj. načinu na koji je Ferić preveo turcizme, a kojima „Hasanaginica“, s obzirom na vrijeme i mjesto postanka, itekako obiluje. Usto, u narodnoj pjesmi „Hasanaginica“ postoje čitavi stihovi i sintagme koji se ponavljaju te se na taj način intenzivira iskaz određenih dijelova balade pa je interesantno uočiti kako je ta ponavljanja Dubrovčanin preveo. Peti dio diplomskoga rada *Zaključak* predstavlja sve ono što sam pišući ovaj rad zaključio i do kojih sam novih spoznaja došao.

Cilj rada je istražiti Ferićevu preradu i način njegova prevođenja, odnosno koje dijelove je preveo vjerno i doslovno, koje slobodno i preneseno, koje je izmijenio, a koje je prema osobnome nahođenju dodao, a uopće se ne spominju u izvornoj verziji. Također, analizirat će se koje je stihove Ferić dodao u prijevodu koji se ne spominju u izvornoj pjesmi. Narodna pjesma ima više stihova (92) u odnosu na Ferićev prijevod (84), dok je s druge strane prijevod sadržajniji, pa je jedan od ciljeva ovoga rada istražiti zašto je to tako, odnosno odgovoriti na pitanje: zašto je Ferićev prijevod kraći od narodne pjesme? Uočavanje sličnosti

i razlike između izvornika i prijevoda zasnovano je na usporedbi istih i usporednoj analizi. Svakako, naglasak je stavljen na Ferićev prijevod i na način prevođenja.

U radu će se koristiti klasične (konvencionalne) metode i suvremene znanstvene metode. Konkretno, od klasičnih će se koristiti: induktivna i deduktivna metoda, povijesna metoda, metoda dokazivanja, a od suvremenih: metoda brojanja, metoda deskripcije, komparativna metoda i druge. Induktivna i deduktivna metoda koristit će se za otkrivanje nekih novih informacija kao i provjeravanje određenih hipoteza. Povijesna metoda će se u najvećoj mjeri koristiti prilikom pisanja dijela rada *Kratak prikaz pohoda Osmanlija i Kandijski rat* kada će se na temelju određene literature kao dokaznog materijala nešto više reći o nazočnosti Osmanlija na našem području s naglaskom na period kada je nastala „Hasanaginica“. Metoda dokazivanja se koristi kroz cijeli rad kada se uz pomoć argumenata dokazuje istinitost pojedinih tvrdnji. Osobito se ovo odnosi na analizu Ferićeva prijevoda kao i na način prevođenja riječi turskoga podrijetla i način prevođenja dijelova iz usmene balade koji se ponavljaju. Prilikom prebrojavanja riječi i stihova u izvorniku i prijevodu koristit će se metoda brojanja, a prilikom opisivanja i objašnjavanja pojedinih dijelova manje izvornika, a više Ferićeve prerade, koristit će se metoda deskripcije. Svakako, za ovaj rad je izuzetno važna komparativna metoda koja kao rezultat ima nastajanje dijela rada *Usporedni prikaz i analiza balade „Hasanaginica“ i Ferićeva prijevoda*.

Ferićev prijevod „Hasanaginice“ nije u velikoj mjeri istražen i analiziran te je upravo to bio jedan od poticaja za pisanje ovoga diplomskog rada. Još jedan od poticaja za pisanje ovoga rada jest neočekivano veliki uspjeh „Hasanaginice“ koja je prvobitno oživjela u Imotskoj krajini, pa poslije doživjela i uspjeh europskih razmjera kroz stoljeća. Kolika je njezina vrijednost, već dovoljno svjedoči to da nije kao mnoge druge usmene tvorevine otišla u zaborav, već je odoljela zubu vremena, prkosna kao i njena „junakinja“, i vremenom postala književno blago našega prostora koje je izazvalo pozornost mnogih svjetskih prominentnih književnika, ne samo da je pročitaju, već i da je prevedu na svoj materinski jezik. Usto, ako se k tome pridoda da je istu Ferić preveo na latinski jezik, zanimljivo je analizirati i istražiti način na koji je to ovaj erudit i književnik uradio. Svakako, nije ovo jedini prijevod ovog Dubrovčanina, iza njega je ostala prilično velika književna „oporuka“, što u rukopisu, što u tisku, ali je jedini prijevod tako značajne narodne pjesme „Hasanaginice“ na latinski jezik.

2. Đuro Ferić – prevoditelj 18. stoljeća

Đuro Ferić (Gvozdenica; *Georgius Ferrich*), koji se ubraja među posljednje značajnije dubrovačke poete, rođen je 1739. godine u Dubrovniku.¹ Njegovi suvremenici, također Dubrovčani, su: Bernard Zamanja (*Bernardus Zamagna*), Džono Rastić (*Junius Restius*), Đuro Hidža (*Georgius Higgia*), Rajmund Kunić (*Raymundus Cunichius*), Ruđer Bošković (*Rogierius Josephus Boscovich*) i drugi. U svome rodnom gradu završio je isusovački kolegij, a u talijanskome gradiću Loretu studij teologije i filozofije u Ilirskome kolegiju (KOMBOL 1961, 385). Nakon studija Ferić se vraća u Dubrovnik, gdje je obavljao različite crkvene dužnosti i dio svoga života je radio kao nastavnik.² Još tijekom pohađanja isusovačkoga kolegija (1755.) bio je klerik dijecezanskog seminara. Nakon što se vratio u Dubrovnik, zaređen je za svećenika (1762.), a između ostalog, obnašao je i dužnost nastavnika latinskoga jezika (1773. – 1777.). Nadalje, Ferić je bio kancelar u francuskome konzulatu (1780.) te je imenovan kanonikom (1808.). Naposljetku, izabran je za arhiprezbitera (1814.) te je obnašao dužnost generalnog vikara Dubrovačke nadbiskupije (1815. – 1820.).³ Godine 1777. prestao je predavati i intenzivnije i svestranije se bavio znanostima i pisanjem. Ferić je poliglot koji je uz klasične jezike znao i talijanski, francuski i engleski (KOMBOL 1961, 385). Jedan od razloga zašto je učio i poznao strane jezike jest da bi mogao izučavati narodno blago na različitim jezicima. Tomo Krša⁴ piše kako je Ferić bio prilično vrijedan i da je dnevno pisao oko trideset latinskih stihova (GORTAN 1970, 613). Đuro Ferić je umro u Dubrovniku, 13. ožujka 1820. godine (GORTAN 1970, 613).

Ferić se prilično kasno počeo baviti pisanjem, tj. objavljivanjem svojih djela, poslije pedesete godine, a dotad je čitao, skupljao i proučavao djela kako iz hrvatske književnosti, tako i iz antike (PURATIĆ 1982, 6). Prvo Ferićevo djelo je parafraza *Psalama* u heksametrima (1791.) koje je napisao dijelom zahvaljujući i Franji Stayu, zatim ga na prijedlog Benedikta Staya, Franjina brata, prepravio tako da je u finalnoj verziji podsjećao najviše na horacijevske lirske oblike (GORTAN 1970, 613). Naziv ovog prepjeva glasi *Paraphrasis psalmarum poetica* (GORTAN 1970, 613). Ideju za ovo djelo Ferić je dobio

¹„Ferić, Đuro“, dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19288>; pristupljeno: 12. ožujka 2018. godine.

²„Ferić, Đuro“, dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19288>; pristupljeno: 12. ožujka 2018. godine.

³„Ferić Gvozdenica, Đuro“ dostupno na: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5911>; pristupljeno: 12. ožujka 2018. godine.

⁴Dubrovačanin Tomo Krša, Ferićev suvremenik, studirao je u Italiji i bio je član *Accademie degli Arcadi*. Nakon što se vratio u svoj rodni grad, između ostalog bio je i diplomat. Pisao je i na latinskome i na hrvatskome jeziku. (dostupno: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34223>; pristupljeno: 12. ožujka 2018. godine.)

nakon što je pročitao mnogobrojne prepjeve *Psalama* (PURATIĆ 1982: 6). Zanimljivo je istaći da je upravo na Stayev poticaj Ferić prepjevao *Psalme* u ilirske metre, a ne u heksametru (PURATIĆ 1982, 7).

Nadalje, Đuro Ferić je objavio djelo *Fabulae ab Illyricis adagiis desumptae* (1794.) koje nam jasno ukazuje i pokazuje smjer Ferićeva kretanja u književnosti.⁵ Ovo djelo nije nastalo *ex tempore*, već se Ferić godinama bavio sakupljanjem poslovice i na osnovi tih poslovice nastale su Ferićeve basne (PURATIĆ 1982, 12).

Godine 1804. dovršio je drugu zbirku *Adagia Illyrica fabulis explicata* koja se sastojala od 346 basni, ali važno je naglasiti da ova zbirka nije nikada objavljena (PERIĆ GAVRANČIĆ, 2008, 286). Dubrovčanin nije imao znatnih problema u sakupljanju poslovice, budući da su njegovi prethodnici sakupljali i zapisivali poslovice. Među njima se mogu izdvojiti: Ignjat Đurđević (*Ignatius Georgius*), Petar Hektorović, Andrija Kačić Miošić, Franjo Marija Appendini (*Francesco Maria Appendini*), Marko Bruerević (*Marcus Bruerius*) i mnogi drugi (PURATIĆ 1982, 14).

Dubrovčanin se dopisivao s Johannom Müllerom i upravo ovaj kustos dvorske biblioteke u Beču ga je poticao da i dalje proučava i piše o narodnome blagu. Kao odgovor Đuro Ferić mu šalje poslanicu *Ad clarissimum virum Joannem Müller epistola* (1798.) unutar koje se nalaze priče i prijevodi iz narodnog blaga, između kojih je i „Hasanaginica“ koju je Ferić s izvornog hrvatskog (prema Fortisovom predlošku) preveo na latinski jezik (GORTAN 1970, 615). Iste godine je prvi put tiskana u Beču i Ferićeva poslanica upućena Michaelu Denisu⁶ pod nazivom *Ad clarissimum virum Michaelem Denisium Vindelicum epistola*, dok je drugi put tiskana 1824. godine u Dubrovniku (GORTAN 1970, 615). Ovaj sakupljač narodnih pjesama šalje poslanicu sličnoga sadržaja i liječniku, književniku, svestranome znanstveniku Juliju Bajamontiju pod nazivom *Ad clarissimum virum Julium Bajamontium Spalantesem epistola* (1799.).

Nezaobilazno je i djelo *Periegesis orae Rhacusanae* (1803.) koje nam govori o povijesnim i zemljopisnim podacima vezanim za Dubrovnik i mnoga druga mjesta.⁷ Dakako, da se i u ovome Ferićevom djelu nalaze antičke reminiscencije. Ferić prevodi i rimskog basnopisca Fedra (1813.) i izdaje djelo s usporednim latinskim i hrvatskim tekstom, dok je

⁵„Ferić, Đuro“, dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19288>; pristupljeno: 13. ožujka 2018. godine.

⁶ Michael Denis (Schärding, 1729. – Beč, 1800.), austrijski književnik, isusovac i prevoditelj. Izvrstan poznavatelj i učitelj latinskog, grčkog i hebrejskog jezika. Između ostalog bio je i kustos dvorske biblioteke u Beču. (Kasumović, 1902 573).

⁷„Ferić, Đuro“, dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19288>; pristupljeno 14. ožujka 2018. godine.

rektor dubrovačkog liceja Franjo Appendini napisao predgovor na latinskome jeziku tome Ferićevom djelu (KOMBOL 1961, 386).

Također, treba istaknuti i Ferićeve epigrame koji predstavljaju rukopisnu ostavštinu njegovog književnog opusa. Zbirka njegovih epigrama sastoji se od ukupno pet knjiga odnosno 482 epigrama. Ali, svi stihovi nisu epigrami u klasičnom smislu, već su neki i šaljive priče. Uzor za pisanje epigrama bio je isti kao i Janu Panoniju (*Janus Pannonius*), Rajmundu Kuniću (*Raymundus Cunichius*) i drugim hrvatskim latinistima koji su pisali epigrame: rimski epigramatičar Marko Valerije Marcijal (*Marcus Valerius Martialis*) (GORTAN 1970, 616). U rukopisu je ostalo djelo *Epigrammata de nostratibus* koji se sastoji od 110 epigrama i nalazi se u Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku, dok se drugi rukopis po nazivu *Epigrammi miei* koji se sastoji od 482 epigrama nalazi u Bogišićevu arhivu u Cavtatu.⁸ Naravno, treba istaknuti prilično veliku zbirku od 1015 epigrama koja se naziva *Apophthegmata Erasmi Latinis versibus explicata*. Zbirka je nazvana baš ovim nazivom, zato što je najprije nizozemski humanist Erazmo Desiderije Roterdamski (*Erasmus Desiderius Roterodamus*) ukupno sakupio 3104 sentencije različitih antičkih autora i od njih je Dubrovčanin Ferić izabrao i prepjevao 1015 sentencija (GORTAN 1970, 616). Izabrane izreke je podijelio u deset knjiga i nalaze se u Državnom arhivu u Dubrovniku i arhivu Male Braće, u rukopisu.⁹ Đuro Ferić je u velikoj mjeri pisao epigrame, a kao potvrda ove tvrdnje osim navedenih zbirki epigrama, Dubrovčanin je napisao i zbirku *Disticha* na latinskome jeziku koja sadrži 1039 elegijskih distiha. Kao i mnoga druga i ovo djelo je satkano od mnogobrojnih sentencija koje je pročitao u drugim knjigama ili napisao prema hrvatskim poslovicama. Nalazi se u Cavtatu.¹⁰

Djelo objavljeno u novije vrijeme je zbirka *Slavica poematia Latine reddita*.¹¹ Ova zbirka predstavlja mješavinu epskih narodnih pjesama, a unutar zbirke nalaze se i pjesme pučkoga pjesnika fra Andrije Kačića Miošića¹² iz njegova poznatoga djela *Razgovor ugodni*

⁸ „Ferić, Đuro“, dostupno na: <http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=57661>; pristupljeno: 14. ožujka 2018. godine.

⁹ „Ferić, Đuro“, dostupno na: <http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=57661>; pristupljeno: 14. ožujka 2018. godine.

¹⁰ „Ferić, Đuro“, dostupno na: <http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=57661>; pristupljeno: 15. ožujka 2018. godine.

¹¹ Djelo je objavila njemačka slavistica Gudrun Wirtz, Đuro Ferić: *Slavica Poematia Latine Reddita, Eine Frühe Südslavische Volksliedsammlung*, Böhlau, Köln - Weimar – Wien, 1997.

¹² Fra Andrija Kačić Miošić je poput Ferića pučki pjesnik koji je pisao i na latinskome i na hrvatskome jeziku. Također je poput Ferića skupljao hrvatsko književno blago i njime bio oduševljen. Djelo *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* je napisao na materinskome jeziku, kako bi ga razumio i čitao običan čovjek tj. puk.

naroda slovinskoga i još određene ljubavne pjesme. Većinom pjesme uz latinski prijevod imaju i hrvatski izvornik, sve osim osam epskih pjesama (GORTAN 1970, 615).

Dokaz koliko je Ferić poštivao, cijenio i nastojao od zaborava i „smrti“ sačuvati djela drugih hrvatskih književnika jesu i njegove zbirke *Elogia*. (GORTAN 1970, 616). Ovo djelo je napisano u čast dubrovačkih književnika i predstavlja spomenik svim onima koji su pisali, njegovali i očuvali hrvatski jezik. Sastoji se od dvije zbirke, prve koja sadrži ukupno 164 *elogia* upućenih književnicima koji su pisali u stihu i druga od 18 *elogia* upućena književnicima koji su pisali u prozi. Svakako se od tih svih izdvajaju dva Dubrovčanina, dva hrvatska barokna književnika, Junije Palmotić i Ivan Gundulić. Između ostalog nisu sve pohvale, ima i prekoravanja, a to je 29. pjesma iz zbirke *Elogia* koja se odnosi na Palmotićevu *Govnaidu* (GORTAN 1970, 616).

Pored mnogobrojnih napisanih stihova, parafraza, prijevoda, Ferić se okušao i u pisanju stihova na makaronskom latinskom o pokladama u Dubrovniku i zemlji Dembeliji (FRANGEŠ 1987, 48). U pisanju stihova na makaronskom latinskom se ugledao na Teofila Folenga¹³ (PURATIĆ 1982, 62). Napisao je dvije pjesme i to: *Descriptio Cucagnae* i *Carnovalis Ragusini descriptio macaronica*. Prva govori o utopiji odnosno zemlji Dembeliji u kojoj sve što poželiš dolazi samo po sebi. Ova pjesma ima 185 heksameta (PURATIĆ 1982, 63). Druga je pjesma *Carnovalis Ragusini descriptio macaronica*, kraća, od 152 heksameta u kojoj Ferić piše o pokladama u svome rodnom gradu (PURATIĆ 1982, 65).

Ferić je pisao i o antičkom basnopiscu Ezopu (Ἄϊσωπος). Ovo Ferićevo djelo se naziva *Život Ezopa*, u prepjevu na hrvatski jezik. Ferić je prepjevao latinsku parafrazu koja je napisana prema grčkom tekstu Maksima Planuda iz 13. stoljeća. Latinski verziju je napisao Rinucije Tesala iz 15. stoljeća. Dakako, Ferić se bavio basnama svojih prethodnika iz antike kao i njemu suvremenog doba, pa je između ostalog napisao i ovo djelo (PURATIĆ 1982, 66–67). Osim ovih navedenih djela, Ferić je napisao još niz manjih pjesama i parafraza iz antičke književnosti (Vergilije, Horacije i dr.) ili svojih prethodnika iz hrvatske književnosti (Vladislav Menčetić, Stjepan Rajčević i dr.) (PURATIĆ 1982, 12). Od njegovih originalnih manjih pjesama možemo izdvojiti: *In Christi Domini Natalem diem, Dormienti Puero Jesu naenia*, zatim *Elegia ad Joannem Bosdari, Exercitatio poematica*, kao i korespondenciju s Adamom Alojzijem Baričevićem (*Adamus Aloysius Barichevich*) (PURATIĆ 1982, 68–71).

¹³Teofilo Folengo (Mantova, 1491. – Bassano Campese, 1544.). Najpoznatije djelo je *Baldus* koje je objavio pod pseudonimom Merlin Cocai i koje je napisano na makaronskome latinskom u heksametu. Također, djelo je protkano humorom, satirom i fantazijom. (dostupno na: <https://www.britannica.com/biography/Teofilo-Folengo>; pristupljeno: 25. kolovoza 2018. godine).

2. 1. Prevodilaštvo u Ferićevo doba

Prevodilaštvo svoje korijene ima u antici, još stari Rimljani su počeli prevoditi Homerove epove na latinski jezik. Prvi prijevod Homera s grčkoga na latinski je prijevod Livija Andronika koji je ujedno i prvi prijevod u svjetskoj književnosti (3. st. pr. Kr.) pod nazivom *Odusia*. Drugi rimski prevoditelji su: Ciceron, Germanik, Boetije, Tiranije Rufin, Kasiodor, Varon iz Ataksa i drugi (ŠOŠTARIĆ 2015, 7–9).

Naš prevoditelj se školovao u isusovačkom kolegiju. Za mnoge naše književnike kao i za Ferića Družba Isusova je imala značajnu ulogu. Družba Isusova je nastala u 16. stoljeću. Budući da su se predavanja na određenim sveučilištima održavala rijetko, a da bi studenti ostali u tijeku s gradivom, također se nastava održavala i u kolegijima isusovaca. Također, izrazito je bilo važno djecu opismeniti osnovama latinskoga jezika i rimske književnosti što se radilo u sjemeništu. Ovo su samo neki od razloga nastanka i razvoja prvih kolegija uz dopuštenja sv. Ignacija te se u Messini (Italija) godine 1548. otvara prvi kolegij. Broj kolegija se ubrzo počeo širiti. Godine 1773. Družba je ukinuta, no ponovno 1814. godine Red je obnovljen. Nakon Drugog svjetskog rata znatnije se počeo razvijati i širiti. U IV. dijelu *Konstitucija* sv. Ignacije je napisao sve ono vezano za funkcioniranje kolegija i sveučilišta, od osnivanja, održavanja nastave, studenata, predmeta, profesora itd. Također, iz ovoga IV. dijela *Konstitucija* nastao je i *Ratio et Institutio Studiorum Societatis Jesu* (dalje: *Ratio studiorum*). Komisija Družbe je 1586. godine sastavila navedena pravila. Dakako, da se dokument *Ratio studiorum* vremenom mijenjao te su izlazile nove verzije. Prekršaji su se kažnjavali, nastojalo se studente potaknuti na „zdrave“ ambicije, student je mogao doći na konzultacije profesoru vezano za gradivo, imali su priliku održavati vlastite govore itd. (HORVAT 2008, 321–329).

Sustav obrazovanja kod isusovaca činile su dvije razine: *studia inferiora* i *studia superiora*. *Studia inferiora* se sastoje od gramatike, *humanitas* i retorike, a *studia superiora* od filozofije (*artes* ili *scientiae naturales*) i teologije (ŠOŠTARIĆ 2015, 48–50). *Humaniora* su ukupno trajala pet godina i pod ovaj pojam ubrajamo jezik i književnost (*gramatika* – 3 godine, zatim *humanitas* – 1 godina te naposljetku *retorika* – 1 godina). Većim dijelom tijekom ovoga studija se izučava latinski jezik i rimska književnost. Viši stupanj (*studia superiora*) predstavljaju *artes* ili *scientiae naturales* i traju tri i po godine (VII semestara), a tijekom ovoga studija izučava se logika, filozofija prirode, metafizika, etika i matematika. Studij *teologije* koji traje četiri godine (osam semestara) uključuje Sveto pismo, skolastičku teologiju, patrologiju, moralku i crkveno pismo). Svakako, da svaki studij ima propisanu

literaturu za one koji ga pohađaju. Studij *humaniora* se oslanja na djela grčkih i rimskih autora. Studij *artes ili scientiae naturales* najveću pozornost obraća na Aristotelova djela, dok studij teologije izučava Sveto pismo i djela crkvenih otaca. Velika imena koja su proistekla iz isusovačkih kolegija su: René Descartes, Molière, Galileo Galilei, dok su znanstvenici i književnici podrijetlom s našeg prostora koji su pohađali isusovački kolegij: Ruđer Bošković, Ignjat Đurđević, Rajmund Kunić, ali i Đuro Ferić (HORVAT 2008, 321–332).

Već u Ferićevo doba počinje jačati književnost na nacionalnim jezicima, postoje nacionalne književnosti, nacionalni književnici, ali i dalje je latinski jezik prevladavao u znanosti. Ono što je danas engleski jezik u znanosti, tada je bio latinski jezik. Osobito su hrvatski znanstvenici pisali djela na latinskome jeziku iz područja filozofije, ali i drugih znanosti, a zbog rezultata svoga rada ostali su upamćeni u svjetskim okvirima. To su: Ruđer Josip Bošković, Benedikt Stay i drugi. Osim znanstvenika koji su pisali na latinskome jeziku, postoje i drugi književnici koji su prevodili kako antička (napisana na starogrčkome), tako i djela napisana na našem jeziku na latinski jezik. Među mnogima, kao i mnogim njihovim djelima možemo izdvojiti i obrazložiti način prevođenja na primjeru dvojice grecista i latinista, književnika i prevoditelja Rajmunda Kunića čije je najpoznatije djelo upravo prijevod „Ilijade“ i drugoga našeg književnika Bernarda Zamanje i njegovoga prijevoda drugoga Homerova epa „Odiseje“. U njihovo doba niti su oni, niti su drugi prevodili samo Homera i njegove epove, već su prevodili čitavu plejadu drugih djela i književnih vrsta kao što su: epigrami iz „Grčke antologije“, Teokrita, Kalimaha, Hesioda, Ezopa i neke druge. U predgovoru svoga prijevoda, Kunić piše o načinu prevođenja na latinski jezik, odnosno iznosi svoj stav da se treba prevoditi slobodno, usto zadržavajući smisao, ali ne preslobodno kao što neki prevode. Godine 1776. ovaj prijevod je izdao u Rimu pod nazivom *Homeri Illias Latinis versibus expressa*. Zanimljivo je usporediti Kunićev prijevod (18790 stiha) i original (15696 stiha) gdje dijelom možemo uvidjeti način prevođenja na latinski toga vremena.¹⁴ Većinom ne prevodi doslovno, već parafrazirajući, opisujući u pojedinim dijelovima, dodavajući neke svoje rečenice unutar prijevoda, čime dobiva na količini i obimu svoga prijevoda.

Rajmund Kunić je u predgovoru *Operis ratio eidem clarissimo viro ab interprete reddita* svoga prijevoda „Ilijade“ napisao da prijevod ne treba biti doslovan i vjeran *ad verbum*, već se prevoditelj treba idejno i stilski unijeti u djelo koje prevodi. Dakako, da je Kunić tijekom prevođenja naglasak stavio na pjesnički izraz, a manje pozornosti obratio na

¹⁴ Podaci koji govore o usporedbi odnosno broju stihova Kunićeva prijevoda *Homeri Illias Latinis versibus expressa* u odnosu na Homerov original preuzeti su s predavanja izv. prof. dr. sc. Tamare Tvrtković koje je održala u sklopu kolegija *Pregled poslijerenesansnog latiniteta* pod nazivom *Prevodilaštvo*, (Dostupno na: <https://moodle.srce.hr/2016-2017/course/view.php?id=18395>; pristupljeno: 24. ožujka 2018. godine).

doslovno prevođenje. Navedenih prevodilačkih načela tijekom prevođenja svih svojih djela Kunić se pridržavao (KNEZović 1992, 353–355).

Neoklasicistička estetika je za prevoditelje imala veliki značaj, odnosno *decorum* u prijevodu je bio prilično važan. *Decorum* ili doličnost je bila toliko važna zato što je književnost bila prilično značajna i imala veliki utjecaj u društvu. U to vrijeme se osobito vodilo računa o ljudima odnosno o visokom sloju društva koji će čitati ta djela, stoga je *decorum* prilikom pisanja bio u prvome planu. Postojao je tzv. rimski neoklasicistički krug kojem je zajedničko da su svi članovi rođeni u Dubrovniku i svi su se školovali u Rimu, a koji čine: Ruđer Bošković, Rajmund Kunić, braća Stay i Kunićev učenik Bernard Zamanja. Kunić je pisao i prevodio, kao i mnogi drugi književnici pod utjecajem antike, čime se potvrđuje teza da je izvrsno poznao antičku književnost osobito Homera i Vergilija, a to je antičko naslijeđe ugradio u svoj prijevod. Kunić je sam isticao (što nam najbolje potvrđuje njegov prijevod) da nije bitno da je isti broj stihova izvornika i autorova prijevoda, ali da je bitno da se zadrži smisao originala i prevede u duhu latinskoga jezika. Također, prema Kuniću tijekom prevođenja često se sukobljavaju pojmovi *fides* i *venustas* te *libertas* i *licentia*. Niti jedan od navedenih pojmova ne treba dominirati nad drugim, već u svakome slučaju treba pronaći balans tijekom prevođenja, a ne ići u jednu ili drugu krajnost (ŠOŠTARIĆ 2015, 56–68). Pod pojmom *fides* se podrazumijeva vjernost izvorniku, a pod pojmom *venustas* – originalni pjesnički duh. Tijekom prevođenja, Kunić je veći značaj pridavao pojmu *venustas* (KNEZović 1992, 353). Prema Kuniću, kao što treba naći balans između pojmova *venustas* i *fides*, također treba naći balans između pojmova *libertas* i *licentia*. Svakako, da prevoditelj treba imati određenu slobodu prilikom prevođenja, ali ta sloboda ne treba postati *licentia* odnosno neograničena sloboda (ŠOŠTARIĆ 2015, 68).

Zamanja je Kunićev učenik i upravo mu je njegov učitelj ujedno bio i uzor. Zamanja je svoj prijevod izdao u Sienni, godinu poslije Kunićevoga prijevoda, 1777. i nazvao ga *Homeri Odyssea Latinis versibus expressa*. Zamanjin prijevod ukupno ima 13411 stihova, a Homerov ep ukupno sadrži 12103 stiha.¹⁵ Ponovno, uspoređujući ova dva prijevoda jasno uočavamo da je Zamanjin prijevod dulji od originala. Pitanje na koje je važno odgovoriti glasi: zašto Ferićev prijevod „Hasanaginice“ ima manji broj stihova u odnosu na original, a veći fond riječi. Odgovor će biti razjašnjen u ovome diplomskom radu. Kunić, Zamanja i Ferić su prilikom prevođenja prevodili u duhu latinskoga jezika, usto pokazujući znanje i

¹⁵ Podaci koji govore o usporedbi odnosno broju stihova Zamanjinog prijevoda *Homeri Odyssea Latinis versibus expressa* u odnosu na Homerov original preuzeti su s predavanja izv. prof. dr. sc. Tamare Tvrtković koje je održala u sklopu kolegija *Pregled poslijerenesansnog latiniteta* pod nazivom *Prevodilaštvo*, (Dostupno na: <https://moodle.srce.hr/2016-2017/course/view.php?id=18395>; pristupljeno: 24. ožujka 2018. godine).

umijeće koje su sva trojica Dubrovčana pokazali i koja su „isklesali“ tijekom svoga književnog rada i života. Nisu imali apsolutno isti način prevođenja na latinski jezik.

Osim navedenih, može se još izdvojiti i Džono Rastić koji je također prevodio s grčkoga na latinski jezik: Homera, Teokrita i Pindara. Ali, s druge strane postoje i oni koji su prevodili s latinskoga na hrvatski kao, npr. pjesnik, prevoditelj i liječnik Đuro Hidža, koji je između ostaloga preveo čitav književni opus Vergilija, Horacija i Tibula.

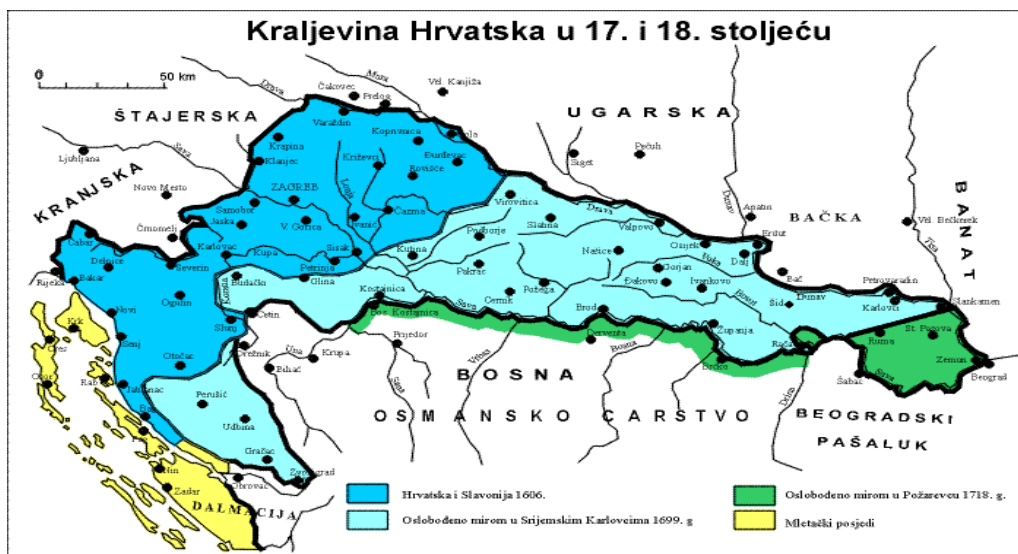
Bez sumnje, i Đuro Ferić je među ovim piscima zaslužio svoje mjesto. Čitajući njegov prijevod, već na prvi pogled, uočava se ta neoklasistička estetika, uočava se taj *decorum*. Osobito se može vidjeti kod dijelova prerade koje je naš prevoditelj preveo slobodno i preneseno. Između ostalog, možemo navesti kao primjer stihove 26–28 (v. niže). Dakako, da je Ferićeva erudicija itekako utjecala da pojedini dijelovi njegova prijevoda (koji su navedeni u radu) budu ljepši i kvalitetniji od dijelova iz izvornika. Ferić je najvećim dijelom zadržao smisao iz originala u svome prijevodu s tim da određene riječi i fraze nije mogao prevesti doslovno budući da je za neke riječi i fraze prilično teško naći sinonime, a usto je trebao poštovati metričke zakonitosti o kojima je također ovisio prijevod. Ferić je za sve ono što je smatrao da treba dodati i dodao, sve ono što je smatrao da ne treba prevesti nije ni preveo, sve ono što mu je bilo nejasno preveo je na svoj način. Ovakav pristup i ovakav način prevođenja upravo je razlog zašto niti kod Kunića niti kod Zamanje niti kod Ferića nije isti broj stihova njihove prerade u odnosu na izvornu verziju djela koje su preveli. O načinu Ferićeva prevođenja bit će detaljnije pisano u nastavku.

3. Kratak prikaz pohoda Osmanlija i Kandijski rat

Jedan od glavnih razloga zašto se u sklopu rada nalazi dio *Kratak prikaz pohoda Osmanlija i Kandijski rat* jest što je narodna pjesma „Hasanaginica“ nastala tijekom borbe Osmanlija na našem tlu, u Imotskome. Uz dolazak Osmanlija i njihova osvajanja vežu se riječi turskoga podrijetla koje se unutar balade „Hasanaginica“ nalaze u izobilju. Također, još jedan od razloga je da se uvidi i približi kakve su bitke vođene između Osmanlija i Hrvata, a među tim bitkama je nastala i „Hasanaginica“ i upravo na to vrijeme kada je nastala usmena balada stavljen je naglasak u ovome poglavlju.

Krajem 14. stoljeća Osmanlije su provaljivali i pljačkali hrvatske krajeve, što će znatno češće i u znatno većoj mjeri biti tijekom 15. stoljeća. Konjanici koji su provaljivali zvali su se akindžije, a nalazili su se na samim granicama s neprijateljskom zemljom. Akindžije su zapravo predstavljali neku uvertiru za vojni pohod i osvajanje te neprijateljske zemlje (MOAČANIN 1999, 25). Kako na području Hrvatske, tako i u svijetu, Osmanlije su vodili mnoge bitke i ratove s drugim zemljama. Zbog duljine i težine rata, rat između Hrvata i Osmanlija je nazvan *Stogodišnji rat* (1493–1593).

U jednoj od bitaka između Osmanlija i kršćana (kako se pretpostavlja tijekom *Kandijskoga rata*) kada je pripadnik osmanske vojske Hasan-aga¹⁶ bio ranjen, nastala je i usmena balada „Hasanaginica“.

Slika I: Kraljevina Hrvatska u 17. i 18. stoljeću

¹⁶ Detaljniji podaci o Hasan-agi kao povijesnoj ličnosti i ličnosti u baladi „Hasanaginica“ izrečeni su u nastavku rada.

Prvobitno je Imotski bio u rukama Kosača, nakon toga prelazi u ruke Mletačke Republike da bi ga iz njihova okrilja otrgnuli Osmanlije. Postoje različiti podaci o tome kad su Osmanlije zauzeli Imotski. Neki tvrde da je Imotski pao 1493. godine poslije Krbavske bitke, a neki znanstvenici da je pao pod osmanski jaram poslije, početkom šesnaestog stoljeća. Desetljećima, Imotski je bio pod vlašću Osmanlija kada su isti otvarali škole (mektebe), džamije i nametali svoju kulturu i vjeru. No, tijekom 18. stoljeća Mlečani su uspjeli osloboditi Imotski od Osmanlija, odnosno, iako su izgubili Kretu i Peloponez, ipak su Imotski stavili pod svoju vlast.¹⁷

U periodu 1645. – 1669. trajao je Kandijski rat između Osmanskoga Carstva i Mletačke Republike. Nazvan je Kandijski rat kako bi Osmansko Carstvo preotelo Kandiju (Kretu). Tijekom Kandijskoga rata na Sredozemlju, istovremeno Osmanlije su napadali predstavnike Mletačke Republike u Dalmaciji, no bez značajnijih uspjeha. Godine 1669. potpisan je mir kojim je Mletačka Republika izgubila otok Kretu i neke druge posjede, ali je proširila svoje posjede u Dalmaciji.¹⁸ Ne može se sa sigurnošću reći da je narodna pjesma „Hasanaginica“ nastala tijekom Kandijskog rata.¹⁹ Zanimljivo je da su 1648. godine bile velike borbe za prevlast nad Klisom, područjem gdje je nastala balada „Hasanaginica“. Budući da se činilo da će Turci biti poraženi, počeli su pregovarati. Nakon potpisivanja ugovora, Turcima je dopušteno da se povuku uz određene uvjete kao što su da ne nose oružje i prtljagu te da ostave šest ljudi kao taoce, a zatim su se Turci počeli povlačiti u Livno koje je tada bilo pod okriljem Osmanlija. Međutim, Mustafa-paša Baraković je prijetio kako će se osvetiti onima koji nisu na strani Osmanlija i upravo ove prijetnje bile su razlog napada na Mustafu i Turke. Postoje i druge verzije ovog događaja. No, smatra se da je brat Hasanaginice, Ali-beg Pintorović u ovo vrijeme bio zamjenik kliškoga sandžaka (KUVACIĆ-IŽEPA 2007, 70–71).

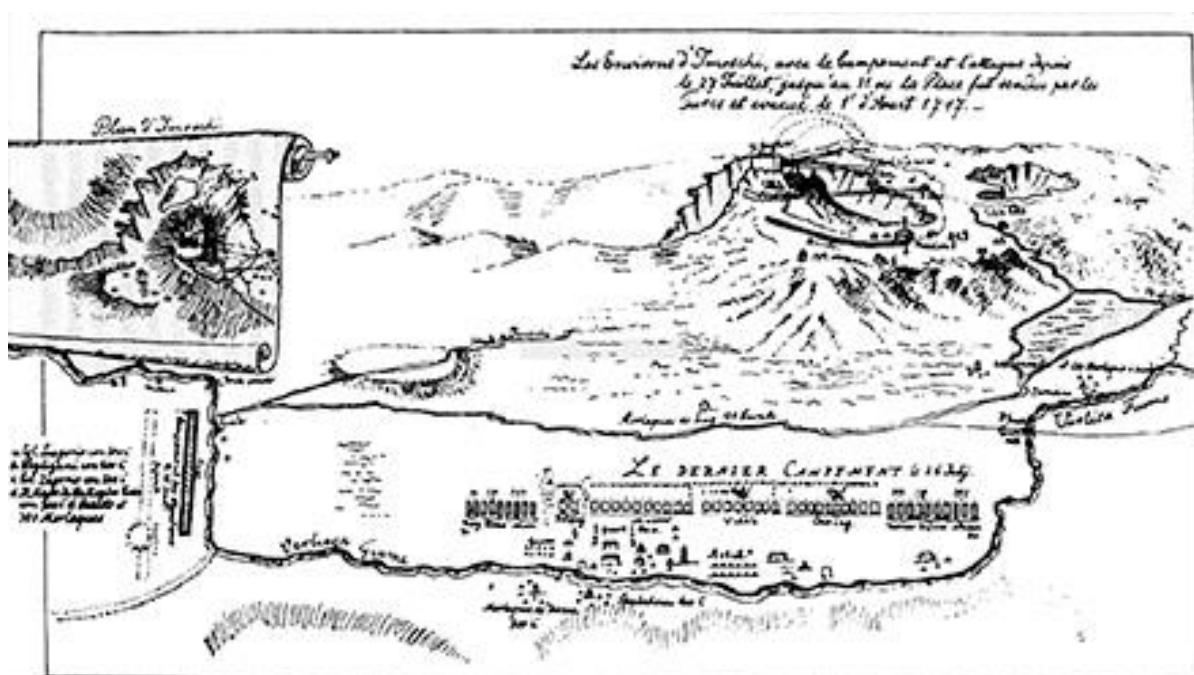
Kreta je bila značajna za obje strane iz više razloga. Jedan od njih je što su na njoj bile smještene trgovačke baze. Također, osim na ovome otoku bitke su vođene i na kopnu, ali i na području Dalmacije. Osmanlije su pokušale preuzeti prevlast nad ovim područjem. Glavni razlog zašto su Osmanlije napale Mlečane leži u činjenici da je osmanska galija bila napadnuta, a Osmansko carstvo je za ovaj napad okrivilo Venenciju te je nastao Kandijski rat (1645. – 1669.), tj. sukob između Osmanlija i Mletačke Republike. Tijekom rata, Osmanlije

¹⁷ „Povijest Imotskoga“, dostupno na: <http://www.matica.hr/hr/459/pred-300-obljetnicu-od-odlaska-osmanlija-imotska-ranosrednjovjekovna-tvrava-topana-24932/>; pristupljeno: 4. kolovoza 2018. godine.

¹⁸ „Kandijski rat“: dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=30186>, pristupljeno: 6. lipnja 2018. godine.

¹⁹ Detaljniji podaci o mjestu i vremenu nastanka balade „Hasanaginica“ slijede u nastavku rada.

su sve više zauzimali prevlast na području Krete, ali nakon što su Mlečani uvidjeli da ne mogu odoljeti napadu Osmanlija, Europa se ujedinila i tako ujedinjena nastojala pobijediti Osmanlije. U završnoj fazi rata Mletačkoj Republici pomažu car Leopold I., francuski kralj Luj XIV. i papa Klement IX. Ovako ujedinjeni ratovali su i napadali Osmanlije i na kopnu i na moru te zabilježili određene pobjede, no ta ujedinjenost nije dugo trajala što će biti razlogom poraza i gubitka Krete. Veći dio Krete je dobilo Osmansko Carstvo, a Mlečani su dobili tri utvrde i određena područja u Dalmaciji i Albaniji (FARKAŠ 2016, 61–67).

Slika II. Imotski (1717. godine)

Osim na otoku Kreti, Kandijski rat je vođen intenzivno i na području Dalmacije i Albanije do c. 1650. godine, a poslije ne tim intenzitetom kao ranije. Neke dijelove Osmanlije su uspjeli osvojiti, a neke nisu. Grad Zadar nisu uspjeli osvojiti, ali su zato osvojili Novigrad koji je bio važan trgovački centar tadašnje Venecije (FARKAŠ 2016, 61–67).

Nakon što je talijanski putopisac Fortis „otkrio“ „Hasanaginicu“, a Ferić je prevodi na latinski jezik, Osmansko Carstvo je nastavilo ratovati, kako u Europi tako i u Hrvatskoj. Tijekom 18. stoljeća ističu se habsburško-turski ratovi koji su utjecali na Hrvatsku i njenu povijest koji su se vodili: 1714. – 1718., 1737. – 1739. te 1788. – 1791. godine (KOLAR-DIMITRIJEVIĆ 2005, 232–233). Godine 1791. potpisan je tzv. Svištovski mir u Svištovu kada je Hrvatska dobila Drežnik, Dvor na Uni, Srb, Boričevac, Lapac, Zavalje i Petrovo Selo

(PAVLIČEVIĆ 2007, 234). Važno je istaknuti da je još tijekom 17. stoljeća austrijska vojska potiskivala Osmansko Carstvo s područja Hrvatske odnosno Slavonije. S druge strane Mletačka Republika je proširivala svoju vlast na području Dalmacije. U tvrdu Knin Mlečani su osvojili 1699. godine (STEINDORFF 2006, 87). Godine 1717. Mletačka Republika je zauzela Imotski (KOLAR-DIMITRIJEVIĆ 2005, 235).

Fortisu, kao i mnogim drugim znanstvenicima, „Hasanaginica“ je privukla pozornost iz više razloga. Prije svega, govori o sukobima između dvije neprijateljske strane (Osmanlija i Mletačke Republike) te o sukobu unutar jedne obitelji. Prvi sukob je skoro završio smrću Hasan-age (budući da je bio ozlijeđen), a drugi sukob je završio smrću Hasan-agine supruge, Hasanaginice. Usto, balada je relativno kratka, jednostavna i prilično emotivna i u njoj je vjerno prikazan jedan fragment iz jednoga rata i iz jedne obitelji. Tijekom romantizma kao umjetničkoga pravca u književnosti, „Hasanaginica“ je doživjela veliki uspjeh, odnosno oduševila je velikane ovoga pravca te ih potaknula da je prevedu na svoj materinski jezik. Između ostalih možemo izdvojiti svestranoga njemačkog književnika Johanna Wolfganga Goethea koji je jedan od istaknutijih predstavnika romantizma. Naglasak u romantizmu je na emociji, a balada „Hasanaginica“ je u velikoj mjeri prožeta emocijom te ne čudi što je ova balada izazvala veliko zanimanje predstavnika romantizma. Ovo su samo neki od razloga zbog kojih je baš ova balada izazvala toliki interes i znanstvenika i javnosti.

4. Balada kao književna vrsta i „Hasanaginica“

Djela za koje se ne zna(ju) točno autor(i), već predstavljaju usmeno stvaranje (najčešće više ljudi iz više društvenih slojeva), u literaturi se različito nazivaju: usmena književnost, narodna književnost, narodna ili pučka poezija, narodno stvaralaštvo, folklor, književni folklor, verbalni folklor, folklorna književnost, tradicijska književnost, usmena tradicija, tradicijska verbalna umjetnost i još niz drugih naziva (BOŠKOVIĆ-STULLI 1983, 16). Vjerojatno je francuski književnik iz 2. polovice 19. stoljeća, Paul Sebillot, prvi upotrijebio pojam usmena književnost te pod njim podrazumijevao: narodne pjesme, pripovijetke, poslovice, zagonetke i drugo, dok s druge strane, „termin narodna književnost nastao je prema romantičkom pojmu narodna poezija“ (BOŠKOVIĆ-STULLI 1983, 44–46). Kao takav obuhvaća narodne pjesme i druge književne vrste. Individualno, od naroda do naroda, od zemlje do zemlje, od događaja do događaja ovisi i razvoj usmene narodne književnosti unutar određene države. Postojali su različiti povodi i pobude zbog kojih su nastali mnogi rukopisi kao „plod“ usmene narodne književnosti.

Većinom su usmene tvorevine koje su poslije zapisane imale određene formule i okvirne uzorke koji su se trebali poštivati kada su bili prenošeni s jedne generacije na drugu, pa shodno tome određena djela (kao i sama „Hasanaginica“) imaju više varijanti. Ali kod većine inačica nije bitno što nisu potpuno identične i što je dijelom tekst promijenjen, zato što postoje upravo spomenute formule odnosno formulaični izrazi koji, iako nemaju identičan tekst, imaju zajedničke okvirne uzorke u svim različitim varijantama (SOLAR 2005, 128).

Balade većinom završavaju na tragičan način, kao što je to slučaj i s baladom „Hasanaginica“. Ona je pripovjedna pjesma koja sadrži određene lirske i dramske motive. Jedna od osnovnih tema obiteljsko-ljubavne balade je nesporazum unutar obitelji koji završava tragično, često i uz žrtvu i patnju određenih likova. Balada kao lirsko-epska pjesma je prožeta nemirima u unutrašnjosti ljudi, u njihovim unutarnjim svjetovima, tajnama, patnjama, koji su duboko u njima i o kojima ne žele javno pričati. U baladi je sve podređeno sudbini. Kako kaže sudbina, tako je i tako mora biti (ZUKOVIĆ 1982, 16–17). Za baladu je bitno da su glavni akteri markantne osobe, neke prestroge, neke preblage, da imaju teret na leđima i breme u mislima te da prolaze određen tragičan i trnovit put, pun boli, očaja i vapaja. Često, jedan od glavnih likova je strastan, napadan, grub. Na osnovi tematike u baladi se sve drugo nastavlja granati poput grana. Često je sinonim za tematiku u ovoj književnoj vrsti ljubav u svim svojim segmentima vezujući za sebe i empatiju i simpatiju i antipatiju

(ČUBELIĆ 1982, 82–85). Balade se sastoje od pet osnovnih dijelova i to: ekspozicija, zaplet, kulminacija, peripetija i rasplet (MAGLAJLIĆ 1985, 124).

Balade se prema tematici dijele na: povijesne, obiteljsko-ljubavne balade, mitološke, legendarne, socijalne i novelističke (PEŠIĆ, MILOŠEVIĆ-ĐORĐEVIĆ 1984, 24). Balada „Hasanaginica“ se ubraja u skupinu obiteljsko-ljubavnih balada zato što govori o nesporazumu i nesretnom slučaju unutar obitelji Arapović kad je upravo zbog tog nesporazuma Hasanaginica natjerana napustiti obiteljski dom te izdana od svojih najbližih (supruga Hasan-age i brata Pintorovića) pred očima svojih najmilijih, svoje djece skonča svoj život. Osim ovoga, drugi dio balade se veže i za nesuosjećajnost i hladnokrvnost brata Hasanaginice, Pintorovića prema rođenoj sestri, koji u svemu, pa i u ovome gleda svoju korist te protiv sestrine volje želi da se ona uda za imotskoga kadiju. U životu, kad se ide protiv ljubavi, ide se i protiv sudbine. Možda su i ovi tragični motivi toliko intrigantni i zaokupljaju pozornost ne samo naše, već i svjetske književne scene jer govore o takvome nesvakidašnjem i tužnome događaju unutar jedne obitelji. Stanovnici određenog područja gdje je nastala usmena tvorevina i gdje se dalje razvija su ti koji biraju hoće li nešto slušati i čitati ili neće. Vezano za „Hasanagicu“, uvjerljivo su izabrali već poslije 15. stoljeća da je slušaju, a poslije i čitaju.

4.1. Iz antologije narodne književnosti – „Hasanaginica“

„Hasanaginica“ je balada koja predstavlja nesporazum unutar obitelji koji je kulminirao Hasan-aginim odricanjem supruge. To se dogodilo na području Imotskoga koji je tada bio u sklopu Osmanskoga Carstva (MAGLAJLIĆ 1985, 163). Vjerojatno su povijesni likovi iz balade stvarni, istiniti te imaju uporište u tadašnjem suvremenome svijetu, dok o istinitosti same radnje, odnosno jesu li i koji dijelovi su istiniti možemo samo nagađati.

Pretpostavlja se da je Hasan-aga u Zagvozdu imao svoje dvore i bio graničar Hercegovačkog sandžaka unutar Bosanskog pašaluka. Hasanaginica je vjerojatno Fatima Arapović, žena Hasan-age i majka petero djece. Također, još jedna pretpostavka jest da je imućni imotski kadija svoju kulu imao uz Modro jezero u Imotskome gdje je Hasanaginica trebala s njim živjeti. Psihijatar i publicist koji je izučavao nastanak i povijesne likove narodne pjesme „Hasanaginica“ Mijo Milas smatra da se i danas nalaze ostaci ove tragične priče, odnosno Hasan-agini dvori u Zagvozdu, kula imotskoga kadije u Imotskome kao i

Hasanaginčin grob. Mjesto groba je i dalje enigma te ne postoje pouzdani podaci, ali postoji više indicija. Prema Miji Milasu i imotskom povjesničaru i pedagogu Anti Ujeviću grob se nalazi jugozapadno od Modrog jezera, odnosno na mjestu gdje je sada borova šuma, dok Mate Kuvačić-Ižepa smatra da je mjesto groba u Zagvozdu blizu Hasan-aginog dvora. No, osim što se pouzdano ne zna mjesto groba, ne zna se ni tko ju je sahranio: Hasan-aga koji se nakon njene smrti možda „smekšao“ i sahranio je ili imotski kadija kome je trebala postati supruga ili netko treći. Ovo je jedno u nizu pitanja o Hasanaginici na koje ne znamo odgovor (KUVACIĆ-IŽEPA 2007, 105–106). Također, i beg Pintorović, brat Hasanaginice, povijesna je ličnost koji je vodio računa o sestrijoj, ali više o svojoj sudbini te ju je iz osobnih interesa želio udati upravo za ovoga imotskog kadiju. Također, bio je zamjenik kliškoga sandžaka do 1648. godine kada su Mlečani preuzeli kontrolu nad istim (KUVACIĆ-IŽEPA 2007, 79). Ali detaljniji podaci o begu Pintoroviću niti o mjestu gdje je imao svoje dvore ne postoje. O ranjavanju Hasan-age u makarskome samostanu postoji sačuvan dokument koji potječe iz 17. stoljeća, odnosno iz Kandijskoga rata u kojem piše kako su Osmanlije pozvale fra Luku kao narodnoga liječnika da liječi Hasan-agu (MILAS 1981, 29).

Baladu „Hasanaginica“ prvi je objavio Alberto Fortis u svome djelu „Put po Dalmaciji“ (*Viaggio in Dalmazia*), 1774. godine. (FORTIS, 2004, 9). Konkretno što se tiče „Hasanaginice“ ne znamo je li ju spjevala osoba muškoga ili ženskoga spola, niti je li ju Fortis osobno zapisao ili dobio već zapisanu. Mišljenja su podijeljena, postoje autori i njihovi argumenti koji zastupaju tezu da je ovo spjevala pjesnikinja, dok s druge strane postoje oni drugi sa svojim argumentima koji smatraju da je ovo djelo pjesnika.

Znanstvenici koji tvrde da je ovu baladu spjevala žena su: Mate Šimundić, Mijo Milas, Munib Maglajlić, dok slovenski filolog Matija Murko smatra da je mala vjerojatnost da je ovu pjesmu spjevala žena (KUVACIĆ-IŽEPA 2007, 92–103). Također, postoje i oni koji su u šali ili ne, iskazali zanimljivu tezu da je ovakvu pjesmu vrlo lako mogla ispjevati i sama Hasanaginica. Ovu tvrdnju izrekao je pisac Alija Isaković (KUVACIĆ-IŽEPA 2007, 107). No bilo kako bilo, vremenom su se javljali prepjevi i ponovne izvedbe balade i poput karike sačinjavali su jednu cjelinu od različitih verzija i na različitim jezicima ove pjesme nepoznatoga/e autora/ice.

Pouzdana se ne zna na koji način je Fortis došao do balade „Hasanaginica“. Postoje različiti stavovi. Hrvatska književnica Kamila Lucerna smatra da ju je Fortis čuo od svoga prijatelja Pervana Kokorića na Kokorićevu imanju u Imotskome gdje je bio njegov gost. Također, Žarko Mujačić smatra da je Fortis tekst narodne pjesme „Hasanaginica“ čuo od Stane iz Drvenjaka kod Drniša koja je bila zadužena za brigu njegovog domaćinstva u Italiji

(MULJAČIĆ 1975, 39–49). Također, postoji mogućnost da ju je Fortis dobio zapisanu, pa objavio. Ali, i Fortis ju je trebao od nekoga dobiti. Od koga? Svoga prijatelja Julija Bajamontija²⁰ ili nekoga drugoga? (MAGLAJLIĆ 1985, 164–165). Jedna od mogućnosti je da ju je dobio i od Mateja Sovića ili Klementa Grubišića (MULJAČIĆ 1975, 39–49). Ovaj dio o baladi „Hasanaginica“ kao i štošta drugoga vezano za ovu mističnu baladu ostat će nedorečeno, neodgovoreno i nejasno.

Koliki je značaj i kvaliteta narodne pjesme „Hasanaginica“ dovoljno govori da je zainteresirala i zaintigirala velike umove mnogih nacionalnih književnosti koji su je preveli na svoje jezike, kako bi i drugi mogli pročitati o tužnoj i teškoj sudbini Hasanaginice. Putopisac Alberto Fortis na talijanski jezik (1774.), zatim Johann Wolfgang Goethe na njemački (1775.), nadalje mađarski pjesnik Ferenc Kazinczy ju je preveo na mađarski (1789.), Đuro Ferić na latinski (1798.), škotski književnik Walter Scott na engleski (1798. ili 1799.), ruski književnik Aleksandar Sergejevič Puškin preveo ju je na ruski (1835.). Osim navedenih „Hasanaginica“ je prevedena još i na mnoge druge jezike: francuski, poljski, švedski, slovenski, ukrajinski, španjolski, albanski, malajski, turski i druge. Također, na neke jezike je prevedena više puta (na njemački, engleski i francuski) od više različitih ljudi. Prema Isakoviću, njemački jezik ima skoro pedeset različitih prijevoda, a na engleski i francuski je prevedena preko dvadeset puta (ISAKOVIĆ 1974, 503–504). Ovo je još jedan dokaz o vrijednosti „Hasanaginice“ i svjetskom priznanju koje se kroz stoljeća samo povećavalo kao i broj prijevoda iste. Slavistica Fedora Ferluga Petronio ističe da osim prvoga Fortisovog prijevoda „Hasanaginice“ na talijanski jezik postoji još jedan drugi prijevod Artura Cronie koji je objavljen u sklopu njegova djela *Poesia popolare serba-croata* (Padova, 1949). Fortisov prijevod je slobodniji, a Cronijin je moderniji. Ovo su dva jedina prijevoda „Hasanaginice“ na talijanski jezik (FERLUGA-PETRONIO 2017, 39–43). Također, dva prijevoda „Hasanaginice“ postoje i na slovenskome jeziku i prvi je preveo Jakob Zupan kao *Asan-Aginka*, a drugi put je preveo Fran Cegnar pod naslovom *Asan-Aginica*. Smatra se da je bolji drugi prijevod Frana Cegnara (FERLUGA-PETRONIO 2018, 28).

²⁰ Julije Bajamonti (*Giulio Bajamonti*) je rođen 24.8.1744. godine, u Splitu. Svestrana ličnost koja se paralelno bavila i medicinom, književnošću, glazbom, prirodnim znanostima, meteorologijom i dr. Završio je studij medicine u Padovi. Prijateljvao je s Albertom Fortisom i Fredericom Herveym te s njima putovao po Dalmaciji (1772.). Osim po Dalmaciji, ovaj polihistor posjetio je i Bosnu, Dubrovnik, Herceg-Novi i Kotor (1780. – 1782.). Kao i drugi njegovi suvremenici i Bajamonti je prevodio s drugih stranih jezika kao što su: latinski, hrvatski, grčki, engleski, francuski na talijanski. Neka od njegovih djela su: *Povijesne uspomene grada Splita u Dalmaciji (Memorie della città di Spalatro in Dalmazia)*, *Povijest sv. Dujma, prvoga solinskoga biskupa (Storia di San Doimo, primo vescovo di Salona)* i mnoga druga. Umro je u rodnome gradu, 12.12.1800. (dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=5302>; pristupljeno: 4. srpnja 2018. godine.)

4.2. Usporedni prikaz i analiza balade „Hasanaginica“ i Ferićeva prijevoda

Hasanaginica

Uxor a viro repudiata, dum alii a fratre nuptum datur, prae dolore moritur

Što se bjeli u gori zelenoj? Al' su snjezi, al' su labudovi? Da su snjezi, već bi okopnuli, labudovi, već bi poletjeli; nit' su snjezi, nit' su labudovi, nego šator age Hasan-age: on boluje u ranami ljutim. Oblazi ga mater i sestrice, a ljubovca od stida ne mogla. Kad li mu je ranam' bolje bilo, ter poruča vjernoj ljubi svojoj: "Ne čekaj me u dvoru b'jelomu, ni u dvoru, ni u rodu momu!" Kad kaduna r'ječ razumjela, još je jadna u toj misli stala, jeka stade konja oko dvora, i pobježe Hasanaginica, da vrat lomi kuli niz pendžere. Za njom trču dvi ćeri djevojke: "Vrati nam se, mila majko naša, nije ovo babo Hasan-aga, već daidža, Pintorović beže!" I vrati se Hasanaginica, ter se vješa bratu oko vrata. "Da, moj brate, velike sramote, gdi me šalje od petero dice!" Beže muči, ne govori ništa, već se maša u džepe svione, i vadi njoj knjigu oprošćenja, da uzimlje potpuno vjenčanje, da gre s njime majci uzatrage. Kad kaduna knjigu proučila, dva je sina u čelo ljubila, a dv'je ćeri u rumena lica: a s malahnim u bešici sinkom, od'jeliti nikako se ne mogla, već je bratac za ruke uzeo, i jedva je sinkom rastavio, ter je meće k sebi na konjica, s njome grede dvoru bijelomu. U rodu je malo vr'jeme stala, malo vr'jeme, ni nedjelju dana, dobra kada i od roda dobra, dobru kadu prose sa svih strana, da najveće imotski kadija. Kaduna se bratu svomu moli:	<i>Quid viridi in silva candens elucet? An illud Nix an cycni? Si nix, verna resolveret aura; Si cycni, jam sese illinc pernicious alis Abriperent. Non ergo nives, non agmen olorum est, At ducis Assani niveis tentoria velis. 5 Saevo ille in pugna perfossus vulnere maesta Voce dolet: mater germanaque flebilis aegrum Invisunt, sponsam tenuit pudor. Ille superbe Id factum reputans irascitur: hinc ubi coepit Vulneris accepti minui dolor, aspera fidae 10 Indici haec sponsae jussit: „Nec me amplius albis Expectes in porticibus, nec divite in aula Conjunctosque inter mihi sanguine!“ Talia postquam Audit infelix domina, in diversa trahebant Crudeles animum curae: circum atria tecti 15 Illa maritalis strepitus exaudit equorum Et celeri gressu turrim conscendit in altam, Ut se praecipitem mittat moritura deorsum. At geminae extemplo sua post vestigia natae: Accurrunt: „Ah, chara parens! ah, retrahe gressum 20 Hic qui fertur equo non est pater, at tuus ad te Pintori soboles frater venit.“ Uxor ad illa Assani tenuit gressum et candentia collo Brachia fraterno innectens „ Proh dedecus“ inquit „Sic quinae sobolis mater miseranda relinquit?“, 25 Nil olli frater, sed quae sub veste latebat Purpurea chartam tradit, qua vincla prioris Conjugii solvens iterum sibi tempora sertis Alterius nova sponsa viri praecingat, ad aedes Maternas comitante illo cum venerit. Aegra 30 Scriptum ubi percurrat mulier repetita duobus In frontem natis tulit oscula et oscula proli Foeminae in roseis impressit vultibus, at se A puero in cunis posito divellere prorsum Haud potuit, sed eam multa vi denique frater, 35 Barbarus avulsit frater, dorsoque locatam Quadrupedis secum patriam perduxit in aulam. Illa brevi hic mansit: nondum septena rubentes Aurora extulerat vultus, cum sanguinis alti Mille proci dominam petiere: Imoschus at illam 40 Prae reliquis praetor petiit. Flens illa rogabat His fratrem: “Me nulli iterum sociare marito, Frater amate velis, vitae per lumen ego te Dulce tuae obtestor, ne me dolor opprimat, orbam Cum sobolem aspiciam“ Duro ille ast ferreus ore 45 Voces contemnit miserae Imoschoque sororem</i>
---	--

<p>"Ah, tako te ne želila, braco! Nemoj mene davat za nikoga, da ne puca jadno srce moje, gledajući sirotice svoje!" Ali beže ne hajaše ništa, već nju daje imotskom kadiji. Još kaduna bratu se moljaše, da njoj piše listak, b'jele knjige, da je šalje imotskom kadiji: "Djevojka te l'jepo pozdravljaše, a u knjizi l'jepo te moljaše, kad pokupiš gospodu svatove, dug polduvak nosi na djevojku, kada bude agi mimo dvor, nek' ne vidi sirotice svoje!" Kad kadiji b'jela knjiga dođe, gospodu je svate pokupio, svate kupi, grede po djevojku. Dobro svati došli po djevojke, i zdravo se povratili s njome. A kad bili agi mimo dvora, dvi je ćerce s pendžera gledahu, a dva sina prid nju izhođahu: tere svojoj majci govorahu: "Svrati nam se, mila majko naša, da mi tebi užinati damo!" Kad to čula Hasanaginica, starišini svatov' govorila: "Bogom brate, svatov' starišina, ustavi mi konje uza dvora, da darujem sirotice moje!" Ustaviše konje uza dvora. Svoju dicu l'jepo darovala: svakom sinku nazve pozlačene svakoj ćeri čohu do poljane; a malomu u bešici sinku, njemu šalje u bošči haljine. A to gleda junak Hasan-aga, ter doživlje do dva sina svoja: "Hod'te amo, sirotice moje, kad se neće smilovati na vas, majka vaša srca arđaskoga!" Kad to čula Hasanaginica, bjelim licem u zemlju udrila, usput se je s dušom rastavila, od žalosti, gledajući' sirota!²²</p>	<p><i>Praetori in sponsam jam destinat, illaque rursum Sic rogat: „Ah, quoniam tua fert ita certa voluntas, Imoscho sic scribe duci: Tibi sponsam salutem Mittit teque orat, cum tu illam connubiali Ducere cum turba processeris, ut simul olli Peplum grande feras, quo summo a vertice ad imos Usque pedes sese obvolvatur; ne cernere possit Ipsa orbam sobolem genitrix, cum transeat altam Assani ducis ante domum.“ Vix talis praetor Scripta sibi Imoschus legit, magnam undique cogit Vim comitum, qui sponsam adeant, peplumque quod optat Fert secum. Adveniunt ad sponsae limina faustis Omnibus, fausteque illam comitantur euntem. At dum praetereunt Assania tecta, fenetris Ex altis matrem geminae aspexere puellae, Processere foras pueri, qui talia flentes, Orabant: „Ad nos genitrix dilecta, revertite His caenam sumas ut in aedibus. Illa ubi posci A natis audit se talia, supplice fari Sic primo comitum voce incipit: „O mihi fratris Tu dilecte loco et senior dux agminis hujus, Hanc prope quadrupedes paulisper sistier aedem Quaeso jube, suprema meis ut dona relinquam Natis, quae nostrum erga illos testentur amorem.“ Substitit extemplo pressis equitatus habenis Ante domum. Charae genitrix tunc munera proli Obtulit, auratos pueris dat habere cothurnos, Pallam virginibus, limbo quae tangat arenam, At posito in cunis puero mittebat amictum Exiguum exiguo. Cuncta haec aspectat ab aede, Quo se rettulerat medicato cuspidis ictu Assanus natosque suos deinceps advocat: „Ad me, Nati infelices, nati remeate relictis, Quandoquidem vestri haud voluit miserescere mater Ferreā“: Ut illa viri vox aegrae perculit aures Conjugis, extemplo tremebundo corpore labens Exanguis illa solum vultu percussit et una vitam exhalavit natos discedere cernens.²¹</i></p>	<p>50 55 60 65 70 75 80 85 90</p>
--	--	---

²¹ Latinski tekst preuzet iz: *Hrvatski latinisti II, Pet stoljeća hrvatske književnosti*, (ur. R. Bogišić), Matica hrvatska, Zagreb, str. 668-673.

²² Hrvatski tekst „Hasanaginice“, dostupan na: www.hrstud.unizg.hr/download/repository/Hasanaginica; pristupljeno: 24. kolovoza 2018. godine.

Izvorna balada „Hasanaginica“ pisana je u stihu od deset slogova – epskome desetercu s cezuroom nakon četvrtog sloga, dok je Ferićev latinski prijevod pisan u stihu od šest stopa – heksametru (*versus heroicus*). Na početku usmene balade se nalazi stilska figura slavenska antiteza (1-6) gdje se na početku postavlja pitanje, potom se to isto pitanje negira, a nakon toga slijedi odgovor na prvobitno postavljeno pitanje. Narodna pjesma „Hasanaginica“ ukupno ima devedeset i dva stiha, dok Ferićev prijevod iste ukupno ima osamdeset i četiri stiha. Iako je izvorna balada dulja, tj. ima više stihova, ipak treba biti oprezan i uvidjeti da je Ferićev prijevod sadržajniiji zato što je Dubrovčanin prevodio parafrazirajući. Prijevod ima manje stihova od izvornika i s jedne strane dio se „izgubio“, ali uz takav način prevođenja dio riječi se i „dobio“. Unutar Ferićevih stihova ima više riječi u odnosu na stih iz originala što se vidi usporedbom izvornika i prijevoda, a potvrđuje prilikom komparativne analize ova dva teksta. Izvornik ukupno sadrži 486 riječi, a Ferićev prijevod 586 riječi. Unutar prijevoda našeg prevoditelja ima 100 riječi više u odnosu na original. Pitanje koje se samo nameće u ovome dijelu rada glasi: zašto „Hasanaginica“ ima veći broj stihova, dok Ferićev prijevod ima više riječi, a ipak manji broj stihova? Odgovor na ovo pitanje glasi: iz razloga što Ferić tijekom prevođenja nije doslovno prevodio original (ali ni preslobodno), već je u velikoj mjeri parafrazirao. Osobito je parafrazirao turcizme kojima obiluje ova narodna pjesma o čemu će poslije biti više riječi. Parafrazirajući određenu riječ ili skupinu riječi Ferić je dobio na količini, na kvantiteti, u pojedinim dijelovima prijevoda i na kvaliteti što je i bio jedan od najuobičajenijih načina prevođenja Ferića i njegovih prethodnika i sljedbenika u tome periodu. Jedan od konkretnih primjera gdje je jasno izražena Ferićeva kvaliteta u prijevodu se vidi prilikom usporedbe izvornika i prijevoda odnosno stihova (41–45) iz originala i (38–41) iz prijevoda gdje je Đuro Ferić iskazao svoju erudiciju. Stih (42) *malo vr'jeme ni nedjelju dana*, naš prevoditelj je preveo kao stihove (38–39) *nondum septena rubentes aurora extulerat vultus*. Jasno se vidi da je Dubrovčanin zadržao smisao, ali ipak preveo na jedan poetski način, kvalitetnije u odnosu na izvornik. Ferićev način prevođenja ogleda se u tome da se s jedne strane jedan stih iz originala prevodi kao više stihova u svome prijevodu, dok s druge strane, ponovno jedan ili više stihova iz izvornika se prevodi samo s dvije ili tri riječi u sklopu prijevoda, usto zadržavajući smisao, a ne prevodeći doslovno. Jedan od načina prevođenja se može potkrijepiti već i samim naslovom. Balada je simbolično nazvana „Hasanaginica“ po glavnoj „junakinji“ i nesretnoj ženi Fatimi Arapović (ex Pintorović), supruzi Hasan-age. Međutim, taj isti naslov Ferić nije preveo na latinski, već je u jednoj rečenici prepričao cjelokupnu baladu, odnosno parafrazirao naslov originala. Naslov originala

glasi: „Hasanaginica“, a naslov Ferićevoga prijevoda: *Uxor a viro repudiata, dum alii a fratre nuptum datur, prae dolore moritur*. Na ovome primjeru jasno uočavamo Ferićevu maniru i stil prevođenja stihova. Od jedne riječi stvorio je skupinu riječi. Kao što je preveo naslov, većim dijelom na sličan način je prevodio i stihove. Uspoređujući izvornik i Ferićev prijevod jasno se uočava da u velikoj mjeri nije zastupljen paralelizam u broju stihova između originala i prerade. Razlog zašto je to tako jest činjenica da je naš prevoditelj određeni stih iz izvorne verzije nekad preveo kao dva ili tri stiha u svome prijevodu, a nekad kao dio jednoga stiha s dvije riječi u sklopu svoga prijevoda. Feriću je bilo od izuzetne važnosti da poštuje zakonitosti heksametra, stoga nije bio u mogućnosti u potpunosti stihove paralelno prevoditi i zadržati isti broj stihova. Još jedna zanimljivost jest da je izvorna verzija pisana u desetercu, što znači da svaki stih ukupno ima deset slogova, dok je Ferićev prijevod preveden u heksametru što znači da ima od 13 do 17 slogova. Također, i ova informacija detaljnije objašnjava činjenicu zašto je Ferićev stih dulji od stiha originala.

Da Ferić tijekom prevođenja nije uvijek prevodio istoznačnicama može se pokazati i dokazati sljedećim primjerom. Početak „Hasanaginice“ naš književnik je dijelom izmijenio, prevodeći imenicu *gora* latinskome riječju *silva*. U istome (prvom) stihu riječ *bijeli* Ferić prevodi kao *candens elucet*. Na ovome mjestu možemo vidjeti način Ferićeva prevođenja. Glagol „bijeljati se“ prevodi frazom koja se sastoji od glagola i participa. Zatim, stihove (2–3) parafrazirajući je preveo jednim stihom čime je dobio na većem broju riječi unutar svoga prijevoda, a „izgubio“ u svome prijevodu jedan stih. Ovo predstavlja prvi konkretan primjer jednog od načina Ferićeva prevođenja. Usto, Dubrovčanin je dodao frazu *verna aura* koja se u originalu ne spominje. Slično je načinio i u sljedećem stihu. Stihu (4) iz narodne inačice je u svome prijevodu (3) dodao frazu *pernices alae* koja u izvornoj verziji ne postoji. Navedene fraze u prethodnim stihovima je u sklopu svoga prijevoda dodao, a nije mijenjao tim frazama neke druge riječi iz originala. U nastavku, tijekom prevođenja Ferić je poštivao u određenoj mjeri paralelizam između „Hasanaginice“ i svoga latinskog prijevoda, ali povrhu toga nije doslovno i dosljedno prevodio, već u svome stilu. Zatim, stih (4) prevodi prilično doslovno kao stih iz originala (5) dodavši samo riječ *agmen*. Također, i u narednome stihu (5) dodao je frazu *niveis velis*, dok je i riječ turskoga podrijetla *aga* preveo latinskom riječju *dux*. Stih (7) koji glasi: *on boluje od ljutih rana*, Ferić prevodi na latinski jezik kao stihove (6–7). Jasno je da se ovdje javlja figura opkoračenja kojom Ferić donekle „iznevjerava“ original. Na ovome primjeru uviđamo da ponekad Ferić prevodeći „načinje“ novi stih u svome prijevodu iako isto tako nije učinjeno u originalu. Na ovome mjestu osim što je prešao u novi red, tj. započeo

novi stih, uočavamo koliko je parafrazirao. Svojim stihovima je dodao nekoliko detalja koji se ne spominju u narodnoj pjesmi, a to su: *in pugna* i *maesta voce*.

Posebno je zanimljivo vidjeti kako je Ferić preveo (8–9) stihove zato što ti stihovi prikazuju događaj zbog kojih je nastao nesporazum u obitelji odnosno zbog kojih je nastala i tragedija u obitelji, ali i „Hasanaginica“. Riječ *ljubovca* je narodni izraz za *suprug* i tu riječ Ferić prevodi latinskom riječju *sponsa*. Jasno se vidi da je Dubrovčanin prilikom prevođenja ovih stihova dodao pridjev *flebilis* i izravni objekt te zamjenicu *ga* iz balade preveo izrazom *aegrum*. Dodao je cijeli jedan stih, oslanjajući se na ono što piše u originalu i to stih (9) u svome prijevodu kojeg uopće nema u izvorniku. Taj stih (9) nam govori da Hasan-aga smatra da je to što je učinila njegova ljubovca prilično oholo. Zatim, poslije toga umetnutog stiha dalje nastavlja prevoditi ono što piše u izvorniku. U stihu (11) narodne pjesme izraz *ljuba* prevodi kao *sponsa* što znači *zaručnica*, a ne doslovno ono što je Hasanaginica bila Hasan-agi, supruga, što u ovome slučaju riječ *ljuba* i označava. Iz stiha (10) originala, Ferić nije doslovno preveo niti jednu riječ, osim riječi *ranam'*, što je slično učinio i u sljedećem stihu odnosno u stihu (11) gdje piše da je Hasan-aga poručio supruzi, dok taj isti stih Ferić prevodi (10–11) da je Hasan zapovjedio da se poruči zaručnici. Unutar svoga prijevoda Ferić je dodao riječ *aspera* kojom je želio pojasniti i oslikati taj događaj koja se u izvorniku ne spominje. Zatim, slijede stihovi (12–13) kojima su zapisane Hasan-agine riječi koje je rekao u bijesu, srdžbi, ali i ljubavi. Prilikom prevođenja navedenih stihova Ferić je (12) stih izvornika preveo kao stihove (11–12) te je izmijenio imenicu, ali ne i pridjev odnosno preveo je *in albis porticibus*, dok je, što se tiče sljedećeg stiha iz izvornika, dodao u svome prijevodu *divite*, a imenicu je ovaj put identično preveo kao što piše u originalu *nec divite in aula* (12). Drugi dio (13) stiha Ferić je preveo više u svome stilu, a ne i doslovno: *conjunctosque inter mihi sanguine* kao (13) stih. Vidimo kako je jednome dijelu jednoga stiha (13) posvetio gotovo cijeli stih u svome prijevodu (13). U „Hasanaginici“ niti u prijevodu nije objašnjeno na koji način, odnosno preko koga je Hasan-aga poručio supruzi ove riječi. U nastavku, stihove (14–15) je preveo prilično slobodno, u ovim stihovima niti jednu riječ nije preveo doslovno. Interesantno je da stih (15) preveo suprotno od onoga što piše u originalu i prilično slobodno čime je čak izmijenio značenje toga stiha. U izvornoj inačici piše *još je jedna u toj misli stala*, naš prevoditelj prevodi:

*Audiit infelix domina, in diversa trahebant
Crudeles animum curae /.../*

gdje jasno uviđamo da je smisao isti, ali je izrečeno na različite načine. U originalu je napisano više u narodnome stilu, kao što se u narodu kaže, pa se unutar tih stihova nalaze izrazi: *jadna, u misli stala*, dok Dubrovčanin taj jedan stih prevodi kao dva stiha (14–15) da su joj na različite strane okrutne brige nosile duh. Kao što vidimo nije preveo vjerno, ali je zadržao smisao onoga što piše u originalu. Tako se baš u ovome ogleda ta suprotnost prevođenja u ovim stihovima, suprotnost u odnosu na original. Prema originalu Hasanaginica je stala (zamislila se), a prema Ferićevome prijevodu na različite strane brige su nosile duh. Stih (16) Ferić je većinom doslovno preveo kao (15–16) stihove u svojoj verziji, dok je u ovome stihu preveo dio iz izvorne balade *oko dvora* kao *circum atria tecti* (15). U nastavku, stihove (17–19) dijelom prevodi doslovno, dijelom s određenim izmjenama. Stih (17) je preveo više opisno, ponovno neprevodeći niti jednu jedinu riječ, već je prilično slobodno parafrazirao navedeni stih dodavši u svoj prijevod *in turrim altam* odnosno pridjev *altus*. Poput ovoga (18) preveo je i sljedeći stih (19) slobodno, parafrazirajući i dodajući nove riječi, a izostavljajući riječi iz stiha originala. Stih (18) iz izvornika je još jedan u nizu primjera gdje ponovno uviđamo sposobnost Ferićeva prevođenja, kada taj stih *da vrat lomi kuli niz pendžere* prevodi *Ut se praecipitem mittat moritura deorsum* (18), dok je dio stiha *kuli niz pendžere* indirektno preveo u stihu prije. Sljedeći (19) stih iz narodne pjesme je preveden uz određene izmjene u odnosu na izvornik kao što je frazu *za njom* Đuro Ferić preveo *post sua vestigia*. Ferić frazom *gemmae natae* prevodi dio iz originala *dv'je cere*. Nadalje, stihove (20–22) je preveo učinivši određene izmjene, tj. dodavši određene dijelove u svoj prijevod (20–22). Prvobitno u svojoj preradi, u stihu (21) dva je puta dodao usklik *ah!* koji se u izvorniku ne spominje te je ovaj put imenicu *majka* preveo latinskom riječju *parens*. Također, u stihovima (21–22) svojevolutno je pridodao određene dijelove koji se ne spominju u originalu, a to su: *qui fertur equo* (21) te je izraz *daidža* preveo kao *tuus frater* (22), dok je u originalu napisan izrazom turskoga podrijetla. Nadalje, stihove (23–24) Ferić kao i većinom do sada prevodi uz određena odstupanja od originala što se osobito vidi kada stih (24) iz izvornika prevodi vješto, zadržavajući smisao, ali opet dodavši novu frazu kao što je *candentia brachia*. Prvobitno, cijeli stih (25) koji se sastoji od pet riječi, Ferić je preveo frazom *proh dedecus!* koja se nalazi u sklopu stiha (24) prijevoda, dok je sljedeći stih (26) preveo slobodno, kao stih (25). U tužnoj baladi piše *Gdi me šalje od petero dice!* (26), naš prevoditelj taj isti stih prevodi *Sic quinae sobolis mater miseranda relinquer?* (25). Da postoji odstupanje, već možemo vidjeti po interpunkcijskome znaku, budući da u originalu ovaj stih završava uskličnikom, a u Ferićevoj preradi upitnikom, odnosno u originalu se nalazi usklik, a u

prijevodu pitanje. Također, Ferić koristi potpuno drugi glagol u odnosu na izvornik gdje piše *šalje*, a Dubrovčanin u svome prijevodu piše *relinquor*. Treba istaknuti da ovaj glagol koristi u pasivu zato što Hasanaginica svoju djecu ne ostavlja svojevóljno. Također, naš prevoditelj je u sklopu ovoga stiha dodao *mater miseranda*. Većina riječi iz originalne verzije ovih stihova se ne spominje osim *petero dice* i taj dio Ferić je preveo donekle doslovno kao *quinae sobolis*. U nastavku, cijeli stih (27) prevodi kao dio stiha (26) u svojoj verziji balade koji glasi *nil olli frater*. Baš kao i ovaj stih tako i sljedeća dva (28–29), osim što je znatno izmijenio, znatno je i skratio te preveo kao dijelove stihova (26–27). U svome prijevodu, u sklopu ovih stihova naš prevoditelj određuje točno i boju odjeće bega Pintorovića, tj. određuje da se *knjiga oprošćenja* nalazi u njegovoj crvenoj odjeći, dok tu *knjigu oprošćenja* prevodi latinskom riječju *charta*. Tijekom prevođenja stiha (30) iz narodne pjesme niti jednu riječ nije preveo doslovno, pa ovi prevedeni stihovi (27–29) ljepše zvuče od stihova iz originala zbog iskazanog i izraženog prenesenog značenja te jer je tako jedan stih napisan na jednostavan način preveo snažnim metaforama *osloboditi se okova prijašnjega braka* i *ovjenčati sljepoočnice vijencima* u čemu se nalazi ljepota Ferićeva prijevoda:

/.../ *qua vincla prioris*
Conjugii solvens iterum sibi tempora sertis
Alterius nova sponsa viri praecingat /.../

Jasno se vidi da je Ferić navedene stihove izvrsno uklopio u svoj prijevod. U ovome slučaju, stih (30) iz balade se nalazi u tri stiha Ferićeva prijevoda (27–29) čime je dao snažan pečat svome prevodilaštvu.

U nastavku, u stihovima (32–38) je prikazan majčinski odnos Hasanaginice prema djeci. Ferić je te stihove iz narodne pjesme prilično doslovno preveo. Većinom je taj dio, za razliku od drugih vjerno prevodio od riječi do riječi, osim što je begu Pintoroviću dodao atribut *barbarus* koji se u izvornoj verziji ne spominje te u istome stihu dodao sintagmu *multa vi* (35). Usto, s ovim pridjevom dodao je novi smisao, tj. približio nas činjenici kakav je beg uistinu bio. Ove stihove Ferić je preveo kao stihove (31–37), u svojoj preradi. S obzirom da je prijevod navedenih stihova vrlo doslovan, zanimljivo je uočiti kako je Ferić prevodio termine za djecu Fatime Arapović koja se spominju. *Dva sina* iz stiha (33) je preveo *duo nati* (31–32), nadalje *dv'je ćere* (34), naš prevoditelj je preveo kao *proles foemina* (33–34), ovaj put koristeći imenicu *proles* te posljednjega najmlađeg sina iz stiha (35) *malahnog*

sinka preveo je jednostavno kao *puer* (35). Na ovome primjeru vidimo bogatstvo različitih riječi i široku lepezu izraza kojom se Ferić služio za slične pojmove.

Nakon toga, dolaze stihovi koji nas obavještavaju što se to zbilo s Hasanaginicom i njenim životom poslije, konkretno što je to uslijedilo u sljedećih tjedan ili kako se navodi u baladi „nedjelju dana“ (38–45) i koliko je prosaca pohrlilo k njoj. Stih (38) iz izvorne verzije Ferić nije uopće preveo, iako je u prethodnim stihovima dva puta preveo imenicu *brat*, drugi put svojevóljno kao *barbarus frater*, ovaj stih (38) je zanemario odnosno nije ni prevodio. Stihove (39–40) je preveo (36–37) prilično doslovno, osim što je sintagmu *dvoru bjelomu* preveo kao *patria aula*. Nadalje, stihove (41–45) za razliku od prethodno navedenih, preveo je vrlo slobodno, osim toga pojedinim stihovima je izmijenio i značenje. Stih (41) naš prevoditelj je preveo kao stih (38) u svome prijevodu, ali nakon ovoga stiha kreću vidljivije promjene prilikom prevođenja. To odstupanje se vidi kada frazu *ni nedjelju dana* prevodi (38–39) prilično slobodno, poetski:

/.../ *nondum septena rubentes*
Aurora extulerat vultus, /.../

Jasno se vidi da dio stiha (42) iz izvorne verzije *ni nedjelju dana*, Ferić je preveo *još sedma zora nije iznijela crvene obraze* u kojima se nalazi ta jaka poetska izraženost odnosno metafora. Sljedeći stih (45) preveo je kao što piše u originalu, osim što je dio iz izvornika *najviše* preveo kao *prae reliquis*. Također, sljedeći su stihovi prevedeni slobodno na Ferićev način. U izvornoj verziji prosce koji dolaze sa svih strana (44) Ferić pretvara u broj, tj. piše da dolazi tisuću prosaca (*mille proci dominam petiere*) usto opisujući da su plemenite krvi i da kao takvi traže Hasanagicu (40). Pored drugih i na ovome mjestu možemo vidjeti varijaciju u stihovima odnosno koliko se izvornik i prijevod razlikuju ili (ne) preklapaju po brojevima stihova. U nastavku slijedi vapaj Hasanaginice upućen bezdušnome bratu (46–50) i Ferićev prijevod (41–45).

Kaduna se bratu svome moli:
„Aj tako te ne žalila, braco
nemoj mene davati ni za koga,
da ne puca jadno srce moje
gledajući sirotice svoje“

/.../ *Flens illa rogabat*
His fratrem: me nulli iterum sociare marito
Frater amate velis, vitae per lumen ego te
Dulce tuae obtestor, ne me dolor opprimat, orbam
Cum sobolem aspiciam. /.../

Uspoređujući ove stihove, ponovno vidimo odstupanje Ferića od narodne pjesme. Stih (46) Dubrovčanin je preveo od riječi do riječi (41), osim što je dodao particip *flens* te nije preveo riječ „kaduna“. U nastavku možemo uočiti veća odstupanja našega književnika tijekom prevođenja, ali i pored odstupanja Ferić je zadržao smisao originala. Cijeli stih (47) je preveo kao stihove (43–44) u sklopu svoga prijevoda i to prilično slobodno. Sljedeći stih (48) preveo je cjelokupan uz određene izmjene, tj. frazu *ne davati ni za koga* prevodi nedoslovno, već da je brat ne poželi „združiti ni s jednim mužem“. Hasanaginica odnosno ova „junakinja“ traži da je ne daju ponovno nikome drugome za suprugu. Beg Pintorović gleda isključivo sebe i svoj interes, a ne sluša srce Hasanaginice. Kao što je već navedeno, Ferić stih (49) prevodi prilično slobodno kao (44) stih u svome prijevodu, mijenjajući i pridjev i imenicu i glagol iz originalne verzije. U baladi „Hasanaginica“, što se tiče ovoga stiha, težište je stavljeno na srcu, a u Ferićevom prijevodu na boli, odnosno u izvorniku se nalazi još jedna fraza iz naroda *da ne puca jadno srce moje*, dok Ferić ovu narodnu frazu prevodi u kontekstu da je ne savlada bol: *ne me dolor opprimat* (44). U svakome slučaju to je dvoje povezano i jedno bez drugog rijetko idu. Ovaj put frazu *sirotice moje* (50) prevodi latinskom sintagmom *orba soboles*.

U nastavku se nalaze stihovi (51–61) gdje brat Hasanaginice odlučuje udati svoju sestru ponovno za imućnoga imotskog kadiju. Upravo u ovim stihovima je prevladao interes nad iskrenošću, pohlepa nad ljubavlju i hirovitost nad čežnjom. Prevarena je bez zavjere, osuđena bez dokaza i izdana bez pravoga razloga. Svakako, krivac je Hasana-aga. Hasanaginica u žalosti zbog te bratove odluke, u očaju, psihički slomljena piše pismo kadiji. Stih (51) iz narodne pjesme Ferić prevodi na slobodan i sebi svojstven način, parafrazirajući i dodavajući riječi koje se ne spominju u originalu. U izvorniku je opisana reakcija bega kako on ne haje, dok Ferić u svome prijevodu (45) opisuje više psihološku stranu bega, odnosno u svojoj preradi Ferić je napisao *duro ille ast ferreus ore* pa tek onda i njegovu reakciju, između ostalog, dodavši dio *voces contemnit miserae* te ovaj jedan stih prevodi kao dva svoja (45–46), dok zamjenicu *nju* iz stiha (52) prevodi imenicom *soror* te dodaje dodatak *in sponsam* (46–47) koji se u baladi „Hasanaginica“ ne spominje izravno, već indirektno u glagolu „davati“. Nadalje, stih (53) prevodi prilično doslovno, izostavivši neizravni objekt *bratu* (47–48). U daljnjim stihovima iz doslovnoga prelazi u slobodniji prijevod. Kao što vidimo, u stihovima (54–55) dio *listak b'jele knjige* podrazumijeva pismo s bijelim koricama, unutar kojih se u to vrijeme slalo pismo. Današnji ekvivalent koricama su kuverte. Posebno je naglašeno *b'jela knjiga* budući da je bijela boja boja nevinosti i čistoće. Ovaj dio, pismo s

bijelim koricama, Ferić uopće nije preveo doslovno, već ga prevodi imperativom i neizravnim objektom *scribe Imoscho duci*, dopisujući dio *quoniam tua fert ita certa voluntas*, što s druge strane u narodnoj pjesmi nije na takav način napisano. Prije svega, Ferić je dodao dio stiha (48) u svome prijevodu, koji se u originalu ne spominje, dok nastavak odnosno stihove iz izvorne verzije (54–55) prevodi doslovno, uz već spomenuti izuzetak *b'jele knjige*. Nadalje, stihove (56–59) prevodi prilično doslovno uz određene izuzetke (49–54). Ti izuzetci se ogledaju u sljedećem: u stihu (51) svoga prijevoda ponovno ne spominje *knjigu s bijelim koricama*, Jedan od mogućih razloga izostavljanja može biti da je izostavlja zato što nije pronašao adekvatan ekvivalent i latinsku riječ za tu sintagmu. Mnoge riječi, što turcizme, što narodne riječi, Ferić nije prevodio, već je parafrazirao (opisujući s više riječi), ili koristio zamjenicu ili jednostavno izostavljao. Ovaj put *knjigu s bijelim koricama* uopće nije preveo. Sljedeći stih (58) koji opisuje narodni običaj tijekom svadbe *Kad pokupiš gospodu svatove*, Ferić prevodi u duhu latinskoga jezika zadržavajući smisao kao:

/.../ *cum tu illam connubiali*
Ducere cum turba processeris, /.../

Na ovome primjeru izvrsno vidimo jedan od načina prevođenja u Ferićevo doba. Jedan stih iz izvornika preveo je kao dva stiha (50–51) u sklopu svoga prijevoda. Tragovi sljedećeg stiha (59) se nalaze u čak tri stiha odnosno stihovima (51–53). Osim što je parafrazirao hrvatski prevoditelj je i opisao kako će taj dug *duvak* nositi i to latinskom frazom *quo summo a vertice usque pedes*. Riječ *polduvak* Ferić je preveo latinskom riječu *peplum* ponovno izvrsno nalazeći ekvivalent u latinskome jeziku. Stihove (60–61) prevodi prilično doslovno ukoliko zanemarimo prijevod turske titule *aga* (53–55). Zanimljivo je da je ovaj put *dvor* preveo kao *domus* za razliku od drugih stihova gdje je *dvor* preveo *porticus* (12), *aula* (12) te *Assania tecta* (60), zatim kao *aedes* (69) dok je u stihu (72) svoga prijevoda ponovno *dvor* preveo kao *domus*. Ovo je izvrstan primjer u kojem se jasno vidi kako je jednu istu riječ iz originala prevodio različitim riječima na latinski jezik. U narednim stihovima (62–66) obaviješteni smo što imotski kadija čini nakon što je pročitao pismo i kako se dalje odvija radnja u „Hasanaginici“, ne sluteći da uskoro slijedi kraj i da je istina tako daleko, a bol tako blizu te da će i mnogi drugi saznati što znači upoznati i osjetiti nepravdu i bol na svojoj koži. Ponovno stih (62) Đuro Ferić prevodi bez objekta, iako se u izvornoj verziji nalazi neizravni objekt, zatim je dodao pridjev *Imoschus* koji se ne spominje u izvorniku. Navedene stihove

(62–66) prevodi prilično slobodno (55–59) dodavajući i oduzimajući pojedine dijelove. Stihovi (63–64) u narodnoj pjesmi su napisani baš kao što se tada u narodu govorilo, odnosno koriste se neke riječi i fraze poput *svate pokupio*, *grede po djevojku* i sl., koje Ferić, koliko je bilo moguće prevodi u duhu latinskoga jezika, svakako zadržavajući smisao. Usto, dodao je dio *peplumque quod optat* (57) koji nije naveden ni doslovno ni preneseno u izvornoj verziji „Hasanaginice“. Ferić interpretira kako je imotski kadija sa svih strana skupio veliki broj pratitelje da idu pred zaručnicu. Ovih pet stihova hrvatski prevoditelj je veoma slobodno preveo. Dakako, postoji više razloga zašto je to tako. Gledajući navedene stihove, zaključujemo da se unutar njih osim turcizama (o kojima će biti nešto više riječi poslije) spominju i narodni izrazi koje Ferić nije htio prevesti i/ili nije znao u potpunosti značenje, pa je svoj prijevod prilagodio i u velikoj mjeri ga izmijenio. Prilično je teško nekoliko stoljeća poslije doslovno prevesti riječi, fraze i stihove koje su bile specifične za određeno područje i određeni vremenski period. U stihovima (65–66) uočavamo određena odstupanja. Stih (65) glasi *Dobro svati došli po djevojke* gdje se podrazumijeva da su došli i po Fatimu Arapović i po njene pratiteljice, kao što je imotski kadija imao svoje pratitelje s kojima je išao po dragu, ali tu skupinu djevojaka koje se spominju u originalu te koje su bile kod Hasanaginice zajedno s njom Ferić nije preveo, već naš prevoditelj prevodi taj stih da su uz povoljne znakove došli na prag zaručnice (58–59). Ovaj dio Ferić nije preveo kao što piše u izvorniku da su došli po Hasanagicu i njenu pratnju, već da su došli na prag Hasanaginice. Usprkos tome zadržao je smisao originala.

U nastavku se nalaze stihovi (67–72) zbog kojih je Fatimu zaboljelo i srce i savjest. U odnosu na prethodne stihove, Ferić je ove preveo u velikoj mjeri doslovno, bitno ne mijenjajući izvornik osim što je u svome prijevodu dodao dio *qui talia flentes* koji se ne spominje u izvorniku. Također, zanimljivo je da konkretno u ovome slučaju, Ferić imenicu *majka* prevodi kao *genetrix* što nam još jednom pokazuje široku lepezu sinonima koje Ferić koristi tijekom prevođenja „Hasanaginice“. Njenu djecu odnosno *cerce* prevodi latinskom imenicom *puella*, a sinove prevodi kao *pueri*. Također, u stihu (72) originala, Ferić je dodao konkretno i mjesto, tj. dio *in aedibus* (64) koji se ne spominje u tome stihu. Nadalje, slijede stihovi (73–78) u kojima je opisana reakcija Hasanaginice nakon što je vidjela i čula svoju djecu i ti stihovi nalaze se u Ferićevome prijevodu (64–70). Stih (73) prevodi prilično doslovno, osim što ime Hasanaginica prevodi zamjenicom *illa* (64). Dalje, pojam *starišina svatov'* (74) prevodi sintagmom *primus comitum – prvi od pratitelja (svatova)* (66). Međutim, stih (74) Ferić ne prevodi doslovno, između ostalog dodaje frazu *supplice voce* koja se ne

spominje u originalu. Interesantno je da u sljedećem stihu (75) frazu *Bogom brate* koja je dio narodnoga govora i koja se često izgovara u nevjerici, čuđenju i u bezizlaznim situacijama, Dubrovčanin prevodi stihovima *o mihi fratris tu dilecte loco* (66). Za razliku od prethodnoga, kad je preveo sintagmom *primus comitum* ovaj put pojam *svatov' starišina* (75), naš prevoditelj prevodi kao *senior dux agminis* (67). Stih (76) *Ustavi mi konje uza dvora*, Ferić prevodi (68–69) u značenju da Hasanaginica moli da starješina svatova zapovjedi da se zaustave konji kako bi majka mogla darivati svoju djecu ili kako kaže Hasanaginica *sirotice moje*, dok frazu *uza dvora* prevodi kao *ante domum* (72). U svome prijevodu, veći dio 70. stiha Ferić je sam izmislio i napisao, a nije preveo. Taj dio koji je „ukrasio“ cjelokupan prijevod tužne balade i kojim Ferić stavlja riječi u usta Hasanaginici glasi: *quae nostrum erga illos testentur amorem*. Na ovaj način, kao i nekoliko puta prije, hrvatski književnik je nadopunio izvornu baladu „Hasanagicu“. Dalje, u izvornim stihovima (78–83) opisan je način na koji je Hasanaginica darivala svoju djecu i što im je darovala, što u prijevodu predstavlja stihove (72–76). Izuzevši turcizme, postoje određena odstupanja i u ovome dijelu Ferićeva prijevoda. Stih (78) iz izvornika *Ustaviše konje uza dvora*, Ferić je preveo kao dva stiha u svome prijevodu (71–72) kako su se odmah zaustavili. Prilikom prevođenja stiha (79) *Svoju dicu l'jepo darovala*, Dubrovčanin je izostavio prilog *l'jepo*, a imenici *proles* dodao je pridjev *c(h)arus* koji se u originalu ne spominje. Također, imenice iz stihova (80–82) *čer* i *sinke* prevodi imenicama *puer* te *virgo* što nema potpuno isto značenje i ponovno različito prevodi ove imenice. Stihovi (84–88) otkrivaju nam reakciju Hasan-age na ovaj postupak njegove bivše supruge. Osobito je zanimljivo da su u ovoj narodnoj pjesmi djeca i kad ih doziva majka (77) i kada ih doziva otac (86) oslovljena sa *sirotice moje* te se na kraju balade i samu Hasanagicu zove *sirota*. Što se tiče prijevoda, oba puta frazu *sirotice moje* Ferić prevodi istom latinskom riječju uz određene različitosti. Frazu *sirotice moje* koju je Hasanaginica uputila svojoj djeci, Đuro Ferić prevodi kao *mei nati*, dok istu frazu Hasan-age koju je uputio dvojici sinova, Ferić prevodi sintagmama *nati infelices* te kao *nati relictii*. U ovome dijelu koristi imenicu *natus* za potrebe prijevoda imenice *sirotice*. Iako koristi istu imenicu, jasno se vidi razlika prilikom prevođenja fraze *sirotice moje*. Također, treba spomenuti kako je u stihovima (44–45) i (54) svoga prijevoda izraz *sirotice* preveo kao *orba soboles*. Imperativom *remeate* (80) kao sinonimom prevodi Hasan-agine riječi *hod' te amo* (86). Stihove (84–88) je doslovno preveo, osim što je dodao u stihu (76) mjesto radnje odakle bivši suprug Hasanaginice promatra ovaj postupak Fatime Pintorović, to jest *ab aede*. Također je stih (77) u svojoj preradi Ferić svojevolumeno dodao, budući da se taj isti stih ne

nalazi u originalu te nam još detaljnije pojašnjava da je Hasan-aga izliječen nakon napada kopljem, što se u izvornoj verziji ne spominje. Kraj usmene balade „Hasanaginica“ (89–92) i Ferićevog prijevoda (81–84) glasi:

<i>Kad je to čula Hasanaginica,</i>	<i>Ferrea: ut illa viri vox aegrae perculit aures</i>
<i>bjelim licem u zemlju ud'rila,</i>	<i>Conjugis, extemplo tremebundo corpore labens</i>
<i>usput se je s dušom rastavila</i>	<i>Exanguis illa solum vultu percussit, et una</i>
<i>od žalosti, gledajući sirota.</i>	<i>Vitam exhalavit natos discedere cernens.</i>

Posljednje stihove Ferić prevodi slobodno, dijelom izmijenjujući, dijelom dopunjujući. Ime Hasanaginica, Ferić prevodi kao *coniunx*, dodavši pridjev *aegra*, dok je glagol *čula* parafrazirao kao *vox perculit aures* dodavajući nadopinu imenici „vox“ *viri*. Stihom (90) prevodi izvorne (83–84) dodavajući frazu *tremebundo corpore* koja se u izvorniku uopće ne spominje, dok je pretposljednji stih (91) parafrazirao dodavši dio *natos discedere cernens* dok u originalnoj verziji postoji *gledajući' sirota*, a izraz „kako odlaze“ u izvorniku se ne spominje. Narodni izraz *usput se je s dušom rastavila*, koji podrazumijeva da je umrla, Ferić je preveo sintagmom *vitam exhalavit*. Posljednji stih iz izvornika (92) Đuro Ferić je dijelom preveo doslovno kao riječ *gledajući'*, koju prevodi *cernens* dok izraz iz originala *od žalosti* uopće nije preveo.

Postoje određeni dijelovi u Ferićevom prijevodu kada je cijeli jedan stih iz originala preveden kao dio stiha s dvije ili tri riječi, a da nije izmijenjen smisao onoga što piše u originalu. Npr. stih (46) iz prijevoda *Kaduna se bratu svome moli*, Dubrovčanin je preveo u sklopu stiha (50) svoga prijevoda kao *teque orat*. Drugi primjer se nalazi već na samome početku kada je stih (2) iz izvornika *Al' je snijeg, al' su labudovi?* Đuro Ferić preveo kao dio stiha (2) svoje prerade: *Nix, an cycni?* Također je još jedan primjer stih (42) iz izvornika *malo vr'jeme*, koji Ferić prevodi kao dio stiha (38) u svome prijevodu *Illa brevi hic mansit*. Ferić je često parafrazirao, određene riječi prevodio s više riječi na latinski jezik, ali nekad je i jedan cijeli stih iz originala preveo kao dio stiha. Stihovi iz izvornika i Ferićeva prijevoda kada je Ferić cijeli jedan stih preveo kao dio stiha su: (2,2)²³; (25, 24); (27,26); (42,38); (46,50), (88, 81).

²³ Prvi broj u zagradi predstavlja stih iz originala, a drugi stih iz Ferićeva prijevoda.

Dosad je bilo riječi o odstupanju većinom što se tiče leksika, a sad slijedi primjer odstupanja u upotrebi glagolskih vremena. Đuro Ferić se nije uvijek držao pravila da strogo prevodi na latinski jezik glagol u vremenu u kojem se nalazi u izvorniku. Većim dijelom je prevodio prezentom kao što je i u izvorniku, ali svakako postoje određena odstupanja, kada se u originalnoj verziji glagol nalazi u prezentu *Kaduna se bratu svome moli* (46), a naš prevoditelj taj glagol prevodi imperfektom *Flens illa rogabat* (41). Također, događa se i obratno. Kada se glagol u izvorniku nalazi u imperfektu *Još kaduna bratu se moljaše* (53), a naš prevoditelj je preveo prezentom *illaque rursum sic rogat* (47–48).

4.3. Kako je Ferić preveo turcizme?

S vojnim pohodima Osmanlija širile su se i riječi turskoga podrijetla, tj. glavno izvorište tih riječi bila je vojska i pravno-politički sustav. Određene riječi arapskoga ili perzijskoga podrijetla koje su preko turskoga jezika došle do nas predstavljene su kao riječi turskoga podrijetla i vremenom su „postali“ turcizmi u našim krajevima (ESIH 1942, 3–7).

„Hasanaginica“ u velikoj mjeri sadrži riječi turskoga podrijetla od kojih su se neke vremenom uvriježile na ovim prostorima i danas stoje „rame uz rame“ s domaćim ili riječima drugoga podrijetla.²⁴ Dakako, ova konstantacija ni malo ne čudi, budući da su se na hrvatskim prostorima vodile bitke i ratovi protiv Osmanlija. Upravo jedna od tih bitaka je i povod nastanka nesporazuma između supružnika Hasan-age i Hasanaginice kao i ove tužne balade. Posebno je zanimljivo analizirati na koji način je Ferić prevodio turcizme. Slično kao što je druge dijelove balade parafrazirao, isto tako je i turcizme parafrazirao ili pronalazio sinonime u latinskome jeziku. Osobito je zanimljivo da je gotovo uvijek na različit način prevodio istu riječ turskoga podrijetla i nije imao ustaljen kalup za prevođenje turcizama. Npr. stih (6) koji glasi:

Nego šator age Hasanage At ducis Assani niveis tentoria velis.

U ovome slučaju osobno ime Hasan-age Ferić je samo latinizirao kao *Assanus*, dok titulu *aga* nije latinizirao iako postoji u latinskome riječ *aga* (v. niže), već ju je preveo kao *dux*. Osim titule *aga* i *kadija* (49)²⁵, interesantno je da je i starješinu svatova Ferić preveo riječju kao *dux*

²⁴ Za pronalaženje značenja određenih riječi turskoga podrijetla koristi se rječnik: Ivan Esih, *Turcizmi: rječnik turskih, arapskih i perzijskih riječi u hrvatskom književnom jeziku i pučkom govoru s pregledom nove turske abecede i slovnice*, Ex libris, Zagreb.

²⁵ O načinu Ferićeva prevođenja titule *kadija* će biti riječi kasnije.

comitum (67). Iako se radi o tri potpuno različite titule, Đuro Ferić sve tri prevodi imenicom *dux*. Prve dvije riječi (aga i kadija) su riječi turskoga podrijetla. Također, nekoliko puta se još spominje u izvorniku Hasan-aga i to u stihu (21):

Nije ovo babo Hasan-aga Hic qui fertur non est pater, /.../

kada turcizam *babo*²⁶ *Hasan-aga* naš prevoditelj prevodi kao *pater* (21). Nadalje, turcizam *aga* se ponovno spominje i to u stihu (60) originala, odnosno u stihovima (54–55) Ferićeve prerade:

Kad bude agi mimo dvora Assani ducis ante domum /.../

Ponovno je titulu *aga* preveo latinskom riječju *dux* te je ponovno latinizirao osobno ime Hasan kao *Assanus*. Sljedeći stihovi u kojima se spominje turcizam *aga* je (67) u izvorniku i (60) u prijevodu:

A kad bili agi mimo dvora At dum praeterunt Assania tecta, /.../

Ovaj put, Ferić je za potrebe prevođenja titule u Osmanskome Carstvu od osobnog imena stvorio pridjev *Assanius*. Do kraja, još se samo jednom spominje Hasan-aga, pred sam kraj u stihu (84) originala:

A to gleda junak Hasan-aga Assanus natosque suos deinc advocat: /.../

U ovome slučaju Ferić je ime i titulu samo latinizirao kao *Assanus* (78) dok se u prethodnome primjeru radi o pridjevu *Assanius*.

Slično je Ferić činio i prilikom prevođenja imena Hasanaginica. Ime naslovne „junakinje“ u svome prijevodu Ferić nije niti jednom preveo doslovno. Odgovor vezan za ovu činjenicu glasi zato što se taj naziv Hasanaginica sastoji od osobnog imena njezina supruga (Hasan) i titule koju je njezin suprug uz svoje ime nosio (aga). Prilikom prevođenja izvornika titulu *aga* nije preveo nikada latinskom riječju *aga*, iz toga razloga nije htio ni prevoditi riječ Hasanaginica doslovno, budući da se titula *aga* nalazi u sklopu imena Hasanaginica, već je uvijek riječ Hasanaginica prevodio ili zamjenicom ili sinonimom što se vidi u nastavku. Stih (17) u izvorniku i Ferićevom prijevodu (16) glasi:

²⁶ Riječ *babo* znači otac.

tad pobježe Hasanaginica Illa maritalis strepitus exaudit equorum

Ferić je imenicu Hasanaginica često prevodio zamjenicom *illa* kao što vidimo na navedenom primjeru, ali i nekim drugim izrazima. Tako u stihu iz izvornika (73) i prijevoda (64):

Kad to čula Hasanaginica His caenam sumas ut in aedibus. „Illa, ubi posci

Ferić Hasanagicu i u ovom slučaju prevodi zamjenicom *illa*. U sljedećem slučaju, stihu iz balade (23) gdje se spominje Hasanaginica, Dubrovčanin prevodi ime Hasanaginica imenicom *uxor* (22).

I vrati se Hasanaginica Pintori soboles frater venit. Uxor ad illa

Posljednji put gdje se spominje ime Hasanaginica u stihu (89), Ferić prevodi na drugačiji način. Ovaj put prevodi kao nadopunu riječi *aures* u (81–82) stihovima svoga prijevoda odnosno prevodi kao *aegra coniux*.

*Kad je to čula Hasanaginica Ferrea. „Ut illa viri vox aegrae perculit aures
Conjugis, extemplo tremebundo corpore labens.*

Vidimo da ovaj put Ferić, osim što prevodi novom imenicom koju do sada nije koristio *coniunx* toj novoj imenici dodaje i dodatak odnosno pridjev *aegra*.

Nadalje, sljedeća riječ turskoga podrijetla, ujedno i najfrekventnija je *kaduna*.²⁷ Prvi put se ova riječ spominje u stihu (14) originala, odnosno (14) prijevoda koji glase:

Kad kaduna r'ječi razmjela, Audit infelix domina, in diversa trahebant quam

Vidimo da turcizam *kaduna* Ferić prevodi frazom *infelix domina* koja u tome kontekstu i odgovara. Dalje, u stihu (32) iz izvornika i prijevoda (31):

²⁷ Riječ *kaduna* znači ugledna gospođa, dama, supruga.

Kad kaduna knjigu proučila Scriptum ubi percurrit mulier, repetita duobus

gdje uviđamo da u ovome slučaju imenicu *kaduna* prevodi imenicom *mulier*. Svakako, da *mulier* u potpunosti ne odgovara značenju izvorne riječi. Riječ *mulier* najčešće označava *suprugu* dok *kaduna* se više odnosi na *gospođu*, *damu*. Potom, stih (45) iz balade „Hasanaginica“ i (41) iz prijevoda glase:

Kaduna se bratu svome moli Flens illa rogabat.

Kao što je za potrebe imena Hasanaginica koristio zamjenicu *illa*, isto tako je i za potrebe prijevoda riječi *kaduna* koristio zamjenicu *illa*. Također, možemo usporediti i sljedeći sličan stih (53) i prijevod (47):

Još kaduna bratu se moljaše praetori in sponsam jam destinat, illaque rursum

Ponovno izraz *kaduna* Ferić prevodi zamjenicom *illa* (47). Nadalje, u „Hasanaginici“ se često spominje i *kadija*²⁸ i to imotski *kadija* kome je Hasanaginica obećana za suprugu nakon kraha i odlaska od Hasan-age. Međutim, kao što je prevodio različitim sinonimima titulu *aga*, tako isto prevodi titulu *kadija*. Ni za ovu imenicu nije imao univerzalan obrazac i riječ kojom bi je preveo. Stih (45) izvornika odnosno (40–41) prijevoda glase:

*a najviše imotski kadija /.../ Imoschus at illam
Prae reliquis praetor petiit /.../*

Jasno vidimo da je latinizirao pridjev *imotski* kao *Imoschus*, a imenicu *kadija* preveo je sinonimom *praetor*. Kao što titulu *aga* nije želio prevesti imenicom *aga* identično imenicu *kadija* nije želio prevesti neolatskome riječju *cadia*²⁹ već je koristio sinonime što će se vidjeti u nastavku. Zatim, stih (52) iz originala i stihovi (46–47) iz prijevoda glase:

*već nju daje imotskom kadiji, /.../ „Imoschoque sororem
Praetori in sponsam jam destinat, /.../*

²⁸ Riječ *kadija* označava sudca u Osmanskome Carstvu.

²⁹ Riječ *aga, ae, m.* i *cadia, ae, m.* preuzete su iz rječnika: Jozo Marević, *Lexicon Latino-Croaticum Encyclopaedicum*, (*Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*), sv. I, Matica hrvatska, Zagreb, str. 111 i 360.

Ferić ponovno imenicu kadija prevodi kao *praetor*, a pridjev *imotski* je latinizirao kao *Imoschus* (46–47). Nadalje, stih (55) iz originala i (49) iz prijevoda koji glase:

Da je šalje imotskom kadiji, Imoscho sic sribe duci.

ovaj put Ferić je preveo kao *Imoschus dux*. Za potrebe prijevoda Ferić koristi drugu imenicu i to *dux* istu onu koju je koristi kad je prevodio i titulu vojnoga zapovjednika u Osmanskome Carstvu – aga (5). Zatim u stihu (62):

*Kad kadiji b'jela knjiga dođe /.../, Vix talis praetor
Scripta sibi Imoschus legit,*

kadija ponovno prevodi kao *praetor* (55). Također, ponovno je dodao dodatak *Imoschus*. Riječ *dux* je koristio i prilikom prevođenja imenice *aga* i prilikom prevođenja imenice *kadija*. Kao što možemo vidjeti nije uvijek istom riječju prevodio iste turcizme, već je često koristio drugu riječ za potrebe prijevoda. Također, i Ferićevi prethodnici su prilikom pisanja svojih djela koristili turcizme i to na sličan način baš kao i naš prevoditelj. Tako u tekstu „*A.M.D.G. In sexu fragili victoria*“ (JELENIĆ 1913, 19–23) prilikom opisa zlostavljanja djevojke Lucije Barevac autor (pouzđano se ne zna tko je autor) za termin kadija nekad koristi riječ *praetor*, nekad imenicu *iudex*, a nekad latinski neologizam *cadia*. Iz toga zaključujemo da niti Ferić niti drugi naši pisci nisu imali neki ustaljen obrazac upotrebe i prevođenja riječi turskoga podrijetla, već su koristili sinonime ili latinizirali isključivo osobno ime, ne i titulu.

Titulu brata Hasanaginice, *beg*, Ferić ne prevodi, već je uvijek izostavlja. Prvo se u stihu (22) spominje Pintorović beg kojeg Ferić prilično doslovno prevodi (21–22), ali bez titule.

*već daidža, Pintorović beže! /.../ at tuus ad te
Pintori soboles frater venit. /.../*

U navedenim stihovima jasno vidimo kako je izostavio titulu beg prilikom prevođenja. Još jedan turcizam u stihu *daidža*³⁰, Đuro Ferić je preveo kao *tuus frater*. Dalje, i u stihu (27) originala i stihu (26) prijevoda koji glase:

³⁰ Riječ *daidža* znači brat majke njezinoj djeci.

Beže muči, ništa ne govori Nil olli frater, /.../

Ferić izostavlja titulu iz Osmanskoga Carstva *beg*, već prevodi samo kao *frater*. U stihu (51) pojavljuju se turcizam kojeg Ferić izostavlja, ne prevodi (45). Stihovi glase:

Ali beže ništa ne hajaše /.../ duro ille ast ferreus ore

Vidimo da izostavlja i titulu *beg*, riječ turskoga podrijetla.

Postoje i drugi turcizmi koje Ferić uopće nije prevodio. Najbolji primjer za to je stih (18) odnosno stihovima (17–18) Ferićeva prijevoda. U originalu se spominje riječ *pendžer*³¹, a Ferić tu riječ zanemaruje, tj. ne prevodi je.

*da vrat lomi kuli niz pendžere Et celeri gressu turrim conscendit in altam,
Ut se praecipitem mittat moritura deorsum*

Ferić je opisao kako se Hasanaginica penje na visoku kulu s nakanom da se baci u smrt, izbjegavajući prevesti riječ *pendžer*. Drugi put i to u stihu (68) ponovno se spominje riječ *pendžer* i to je prevedeno:

*Dv'je je ćerce s pendžera gledahu /.../ fenestris
Ex altis matrem geminae aspexere puellae*

Ovaj put Ferić turcizam *pendžer* prevodi latinskom imenicom *fenestra*. (60).

Budući da su turcizmi provučeni kroz cijelu baladu, tako se nalaze i na samome kraju „Hasanaginice“ i to zapisani su u vidu darova koje je Hasanaginica kao majka spremila svojim siroticama. Stihovi (81–83) iz originala i stihovi (74–76) iz prijevoda glase:

*Svakoj ćeri čohu do poljane; pallam virginibus, limbo quae tangat arenam,
A malomu u bešici sinku, At posito in cunis puero mittebat amictum
Njemu šalje u bošči haljine. Exiguum exiguo. /.../*

³¹ Riječ *pendžer* znači prozor.

Hasanaginica svojim kćerima daruje *čohu*³² *do poljane*. Ovaj turcizam Ferić prevodi riječju *palla*, što u prijevodu znači *ženska haljina, ogrtač*, odnosno odjevni predmet, pa i tkanina. U ovome slučaju, Ferić je pronašao dobar ekvivalent za turcizam *čoha*. Izraz *do poljane* frazom *limbo quae tangat arenam* koristeći latinski imenicu *arena*. Dar najmlađemu sinu su *u bošči*³³ *haljine* što u ovom kontekstu predstavlja odjeću za sina zamotanu u maramu: svakako da se ovdje pod pojmom *haljina* podrazumijeva muška odjeća za najmlađega sina. Ovu frazu turskoga podrijetla Ferić prevodi kao *exiguum amictum* na latinskome *amictus* što znači *ogrtač, plašt, kabanica*. Ovdje jasno uviđamo koliko Dubrovčanin ovaj turcizam nije preveo ni približno doslovno, niti ova fraza ima značenje kao u originalu. Turcizam *u bešici* naš prevoditelj je preveo *in cunis* koristeći latinsku imenicu *cunae*, koja je prilično dobar ekvivalent za izraz iz originala. Još jednu riječ turskoga podrijetla *duvak*³⁴ (59) Ferić je preveo latinskom rijelju *peplum* (52). U ovome slučaju, Ferić je našao prilično dobar ekvivalent, jer *peplum* znači veo, pokrivač, ženska haljina.

4.4. Ponavljanja u „Hasanaginici“ i način na koji ih je Ferić preveo

Da bi se postigao jači efekt i da bi se ostavio jači dojam i utisak kod čitatelja, oni dijelovi odnosno stihovi koji su značajniji i važniji u narodnoj pjesmi se ponavljaju. Ponavljanje je sredstvo povezivanja cjelokupnog djela. Postoji više razloga zašto dolazi do ponavljanja u određenom djelu. Nekad se želi podsjetiti slušatelja ili čitatelja (ovisi o kojoj se formi književnosti radi: usmenoj ili pismenoj) na određenu situaciju koja se ponavlja, a ponekad se pomoću ponavljanja vraća na stari put od kojeg se udaljilo određenim digresijama. Osim što se mogu ponavljati pojedinačne riječi ili skupina riječi, ponavljaju se i stihovi kao što je slučaj u baladi „Hasanaginica“ (SOLAR, 2005, 196). To su stihovi: (73,89), (20,71), (27,51), (46,53), (60,67). Ovo su parovi stihova koji se uz neznatne izmjene napravljene unutar njih ponavljaju u baladi. Tako stihovi (73 i 89) iz izvornika u Ferićevom prijevodu (64–65 i 81–82) glase:

Kad to čula Hasanaginica, /.../ Illa ubi posci
A natis audit se talia, /.../

³² *Čoha* znači sukno, slobodnije materijal od kojeg se kroji odijelo ili određeni odjevni predmet.

³³ *Bošča* znači plahta ili marama u koju se zamata nešto ili kojom žene prekrivaju glavu i tijelo.

³⁴ *Duvak* znači pokrivač za nevjestu kojim je prekrivena dok ide ka mladoženjinom domu.

Kad to čula Hasanaginica, /.../ ut illa viri vox aegrae perculit aures
Conjugis, /.../

Kao što vidimo, ova dva potpuno ista stiha hrvatski književnik prevodi oba puta prilično različito. Iako je znao da su u baladi napisana identično, preveo ih je na svoj način, parafrazirajući i zadržavajući smisao originala. Stih (73) iz originala naš prevoditelj prevodi kao dva stiha (64–65) i doslovnije u odnosu na stihove (81–82) u svome prijevodu. Riječ Hasanaginica je preveo zamjenicom *illa*, zatim je dio iz originala *Kad to čula* preveo *audit se talia* te svome prijevodu dodao *ubi posci a natis* koji se u izvorniku na ovome mjestu ne spominje. Drugi put isti stih ponovno prevodi kao dva stiha u svome prijevodu (81–82), ali ovaj put potpuno različito, poetski, odnosno prevodi da je mužev glas pogodio uši jadne supruge. Ferić kao prevoditelj nije poštivao u svome prijevodu ta ponavljanja.

Zatim, u nastavku čitamo stihove (20 i 71) iz narodne pjesme i (20, 63) iz Ferićeva prijevoda:

Vrati nam se, mila majko naša! Ah! chara parens ah! retrahē gressum
Vrati nam se, mila majko naša! Orabant: ad nos genitrix dilecta revertē,

Ponovno uočavamo da potpuno identične stihove Ferić prevodi različito. Oba puta Ferić koristi imperativ kao u originalu, ali oba puta koristi različite glagole, različite imenice i različite pridjeve. Usto je u svome stihu (20) dva puta dodao usklik *ah!* Kao što vidimo, prilikom prevođenja stihova koji se ponavljaju u „Hasanaginici“, Ferić nije ponavljao svoj prijevod ili slično pisao, već je prevodio na novi način. Prilikom prevođenja stiha (20) koristi glagol *retrahō*, dok za potrebe prevođenja stiha (71) iz izvornika, stiha istoga sadržaja koristi glagol *revertō*. Riječ *naša* je oba puta izostavio, ali umjesto *nostra* je dodao *chara* i *dilecta*. Na još jednome primjeru jasno možemo vidjeti ponavljanje stihova iz originala, ali ovaj put ne toliko odstupanje u Ferićevoj preradi. Riječ je o stihovima (46, 53) i Ferićevom prijevodu (41–42 i 47–48):

Kaduna se bratu svome moli Prae reliquis Praetor petiit. Flens illa rogabat
His fratrem: me nulli iterum sociare marito
Još kaduna bratu se moljaše Praetori in sponsam jam destinat, illaque rursum
Sic rogat: ah! quoniam tua fert ita certa voluntas,

Jasno vidimo da ova dva navedena stiha iz originala Ferić prevodi približno doslovno oba puta, izuzmemo li turcizam *kaduna*. Međutim, iako je ovaj put preveo prilično doslovno, ipak postoje određene izmjene. Unakrsno je prevodio glagole, tj. vremena u kojima se nalaze. Stih 46. iz izvornika se nalazi u indikativu prezenta aktivnog – *moli*, a Ferić je preveo imperfektom *rogabat* (42), dok se glagol iz stiha 48. nalazi u imperfektu – *moljaše*, a Ferić je ovaj put preveo indikativom prezenta aktivnim *rogat* (49).

Sljedeći stihovi koji se ponavljaju u narodnoj pjesmi jesu reakcija bega Pintorovića nakon sestrihog moljenja koja je uvijek ista, ali ta bratova reakcija nije izrečena istim riječima. Ova begova reakcija su stihovi (27, 51) iz „Hasanaginice“ i stihovi (26, 45–46) iz Ferićeva prijevoda:

<i>Beže muči, ništa ne govori,</i>	<i><u>Nil olli frater, sed quae sub veste latebat</u></i>
<i>Ali beže ništa ne hajaše</i>	<i>Cum sobolem aspiciam: <u>duro ille ast ferreus ore</u></i>
	<i><u>Voces contemnit miserae, Imoschoque sororem</u></i>

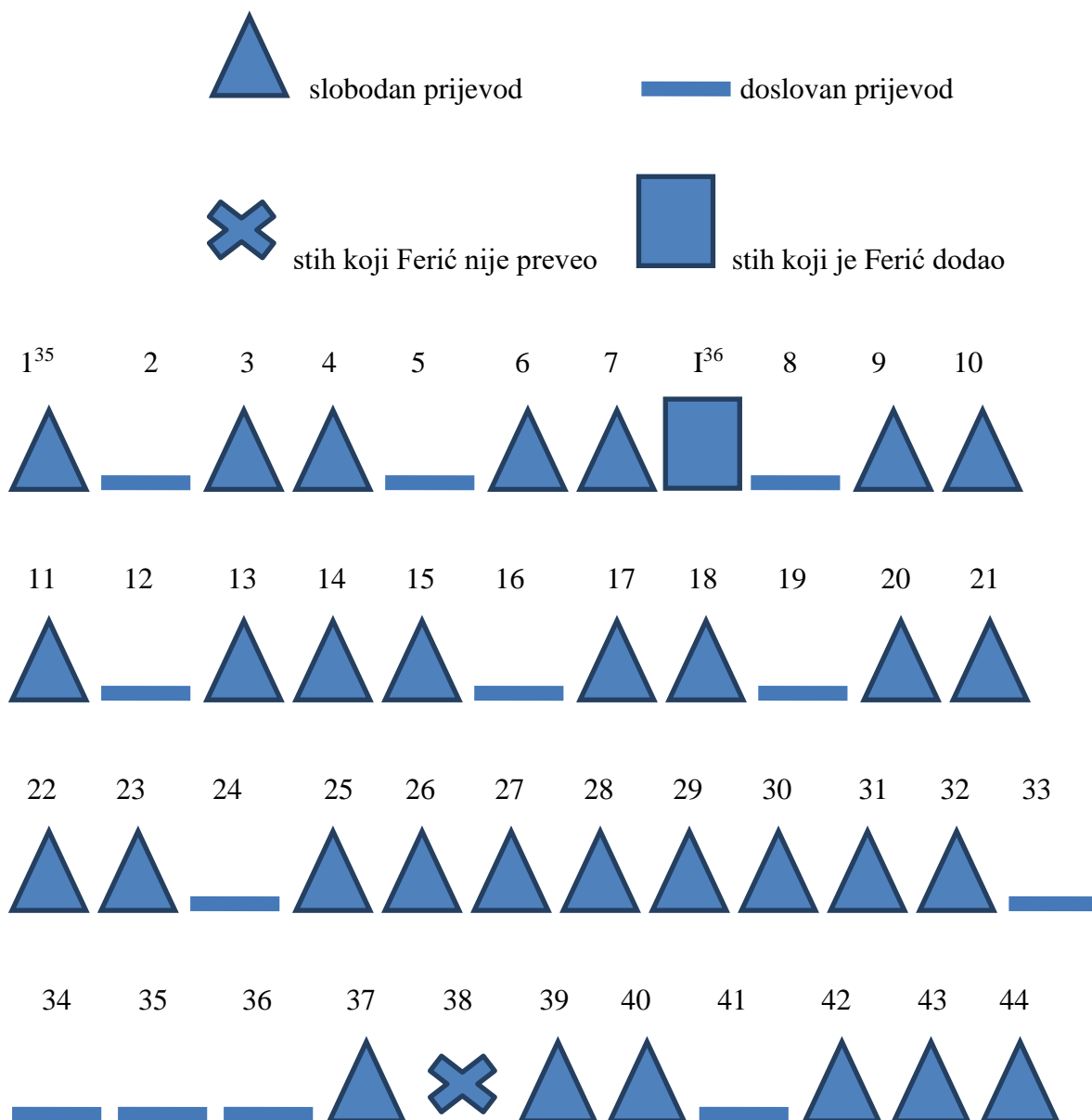
Ponovno vidimo da slične stihove iz balade naš prevoditelj prevodi na različit način, ne obazirući se na sličnosti iz originala. Nadalje, u stihovima (60, 67) iz balade „Hasanaginica“ nalaze se iste riječi osim što je upotrijebljeno drugo vrijeme glagola, a u Ferićevome prijevodu su ti stihovi (58, 60) prevedeni različito.

<i>Kad bude agi mimo dvora</i>	<i>Fert secum. <u>Adveniunt ad sponsae limina faustis</u></i>
<i>A kad bili agi mimo dvora</i>	<i><u>At dum praetereunt Assania tecta, fenestris</u></i>

Na ovim stihovima ponovno vidimo Ferićev različit stil prevođenja ovih stihova. U izvornoj verziji su zastupljene iste riječi u oba stiha, a kod Ferića različite riječi u oba stiha. Iako se u „Hasanaginici“ stihovi evidentno ponavljaju, prilično često su identični, to s Ferićevim prijevodom nije bio slučaj. Đuro Ferić je bio nedosljedan u smislu prevođenja ponavljanja iz originala. Iako su ponavljanja za ovakvu narodnu pjesmu bila karakteristična, ipak Ferić u sklopu svoga prijevoda nije na isti način preveo stihove iz izvornika koji se ponavljaju, odnosno koji su na identičan način napisani.

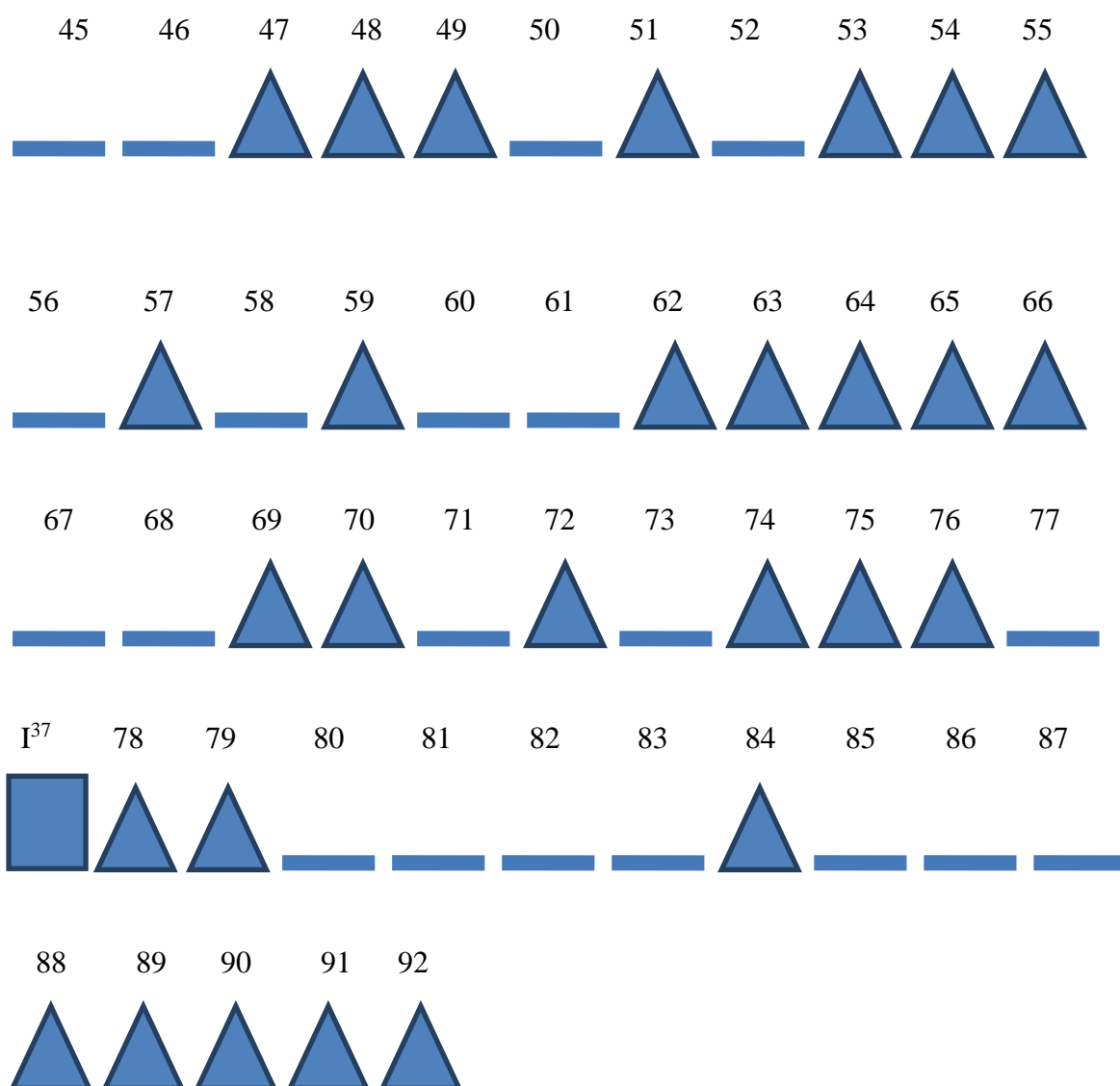
4.5. Grafički prikaz Ferićeva stila prevođenja

Kao što smo imali priliku vidjeti, Ferić je neke dijelove preveo doslovno, neke preneseno. Stoga, da bismo jasnije uočili odnos između prevedenog (doslovnog i prenesenog) u Ferićevome prijevodu, u nastavku se nalazi grafički prikaz. Svaki od simbola predstavlja jedan od načina Ferićeva prevođenja.

³⁵ Svaki broj označava broj stiha u narodnoj pjesmi „Hasanaginica“.

³⁶ Ferić je u sklopu svoga prijevoda dodao 6. stih koji se ne spominje u izvorniku, a poslije prevođenja 7. stiha iz narodne pjesme.

Iz ovog grafičkog prikaza vidimo da je naš prevoditelj ovu baladu u većoj mjeri preveo slobodno, a ne doslovno, odnosno 64,13% izvorne narodne pjesme je preveo slobodno, dok ostali dio predstavlja doslovan prijevod. Osim toga možemo vidjeti Ferićev stil prevođenja, koji djelo na latinski jezik prevodi više preneseno, manje doslovno usto dodavši određene dijelove (stihove) koji se ne spominju u originalnoj verziji. Ali, većinom u prijevodu Ferić zadržava smisao, zadržava ono što se nalazi u narodnoj pjesmi istovremeno prevodeći u duhu latinskoga jezika.

³⁷ Ferić je u sklopu svoga prijevoda dodao 76. stih koji se ne spominje u izvorniku, a poslije prevođenja 84. stiha iz narodne pjesme.

5. Zaključak

Tijekom pisanja diplomskoga rada osvijestio sam sebi koliki je značaj i kolika vrijednost najprije izvorne narodne pjesme „Hasanaginica“, a potom i Ferićeva prijevoda. Đuro Ferić je na izvrstan način shvatio i preveo ovu baladu, manjim dijelom doslovno (vjerno), većim dijelom slobodno (preneseno). Usto, uvidio sam način prevođenja jednoga hrvatskog latinista s našega jezika na latinski. Jedan od zaključaka nakon pisanja diplomskoga rada jest da prilikom prevođenja nekoga djela i Ferić i njegovi suvremenici nisu isključivo doslovno prevodili, već su bile dozvoljene određene izmjene, dodavanje stihova koje su autori, u ovome slučaju Ferić, dodavali. Također, imali su tu slobodu da određeni stih ne prevedu ili isti indirektno prevedu u sklopu prethodnih stihova svoga prijevoda. Također, Đuro Ferić nije mario za duljinu svojeg prijevoda, već je naglasak stavljen na kvalitetu prijevoda, a ne na doslovno prevođenje od riječi do riječi. Ferićev prijevod ima višestruku vrijednost. Prije svega, ima književnu vrijednost i težinu budući da je Dubrovčanin na izvrstan način preveo baladu „Hasanaginica“. Zatim, još jedna vrijednost ovoga djela nalazi se u tome što nas obavještava i svjedoči o prevodilaštvu i načinu prevođenja u Dubrovniku, u 18. stoljeću.

Također, upoznao sam način Ferićeva prevođenja određenih sintagmi, turcizama, ali i cijele balade. Uočio sam sličnosti i razlike u Ferićevom prijevodu u usporedbi s izvornikom. Balada „Hasanaginica“ je pjesma koja sadrži stihove koji se ponavljaju. Zaključio sam da Ferić prilikom prevođenja nije na identičan način preveo te stihove koji se ponavljaju, već uvijek na drugi način. Također, prilikom prevođenja izvornika nekad je jedan cijeli stih iz originala preveo kao dio (jednu polovicu) svoga stiha, a drugi put je taj isti stih iz originala preveo kao dva stiha u svojoj preradi. S druge strane, postoje dijelovi prijevoda kada je hrvatski književnik jedan stih iz originala preveo kao tri stiha.

Način i stil kojim se prevode riječi turskoga podrijetla upoznao sam već tijekom diplomskoga studija, ali tijekom izrade diplomskoga rada potvrdio sam konstataciju da ne postoji univerzalan obrazac i pravilo kojim su se koristili naši književnici prilikom prevođenja, već su improvizirali i prevodili te riječi latinskim riječima sličnoga značenja ili su koristili neologizme za potrebe prevođenja riječi turskoga podrijetla.

Pozitivno sam iznenađen, u nekim dijelovima i oduševljen načinom na koji je Ferić preveo baladu „Hasanaginica“. Osobito se ova konstatacija odnosi na dijelove koje je naš prevoditelj preveo veoma slobodno i preneseno (19, 26, 28, 29, 39, 40) gdje je dao svoj pečat cjelokupnome djelu te pokazao da i latinski jezik ima svoga predstavnika u prevođenju ove balade prevedene na mnoge svjetske jezike. Dokazao je koliko je vrsni poznavatelj latinskoga

jezika. Usto, pokazao je svu svoju inovativnost i dosjetljivost te iako se radi o prijevodu predložka, ipak u pojedinim dijelovima ta se Ferićeva sposobnost itekako vidi i osjeti. Također, uočio sam kako je često iste riječi koje se spominju u tekstu prevodio na latinski jezik raznim sinonimima. Npr: riječ *majka* je prevodio kao: *mater, parens, genitrix*, dok je za djecu koristio sljedeće imenice koje se naizmjenice pojavljuju: *soboles, proles, puer, nati, virgo*. Često je prevodio iste riječi iz originala različitim latinskim riječima. Dakako da ima i onih riječi koje nije nikako prevodio, npr. riječ *beg*. Osim ove jasno sam uočio kako je prevodio druge titule iz Osmanskoga Carstva. Nije imao točno određeno pravilo po kojem to radi, već je improvizirao, tj. uvijek istu titulu prevodio drugom srodnom riječju iz latinskoga jezika, a za potrebe prevođenja tih titula nije koristio neologizme (npr: riječ *aga* je prevodio kao: *dux, pater*, dok je titulu kadija prevodio kao *praetor, dux*).

Nekoliko puta se u diplomskome radu spominje pojam „junakinja“. Svjesno se izraz „junakinja“ navodi pod navodnicima zato što je svaka balada, pa tako i ova, priča o porazu, boli i osobnoj nesreći. Hasanaginica nije tipična junakinja kao u mnogim drugim književnim djelima, koja nakon mnogih nedaća, zamki i barijera izlazi kao pobjednica, već je „junakinja“ koja izdana od svih i svakoga, svoj život završava tragičnom smrću, baš kao što tragično završava i balada. Hasanaginica je „junakinja“ koja se bori, bori se sa svima (suprugom, bratom, sama sa sobom), a zapravo se bori s „vjetrenjačama“. Ipak, ona je uporna, majčinski nagon je nagoni k njezinoj djeci, k njezinim *siroticama*, ali isto tako njezin suprug Hasan-aga je tjera od tih istih *sirotica* te na kraju balade i ona sama postaje *sirota*.

Jasno se može uočiti kakve promjene se događaju u prijevodu u odnosu na original, zatim kako je Ferić u svome prijevodu dodao određene stihove koji se ne nalaze u izvorniku. Svojim izvrsnim prijevodom balade „Hasanaginica“ Ferić se dokazao izvrsnim hrvatskim književnikom i prevoditeljem te pokazao zašto je tijekom životnoga vijeka prvo izučavao latinski jezik i druge jezike, zatim naše narodno blago i utjecaj drugih jezika i kultura na isto, pa se tek onda, nakon što je pročitao veliki broj stranica, posvetio pisanju, prevođenju, tj. književnome radu.

6. Literatura

1. BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja, *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Mladost, Zagreb, 1975.
2. BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja, *Usmena književnost nekad i danas*, Prosveta, Beograd, 1983.
3. ČUBELIĆ, Tvrtko, *Na stazama usmenog narodnog stvaralaštva*, Pedagoški fakultet u Osijeku, Osijek, 1982.
4. ČUBELIĆ, Tvrtko, *Povijest i historija usmene narodne književnosti*, Zagreb, 1988.
5. ESIH, Ivan, *TURCIZMI: rječnik turskih, arapskih, i perzijskih riječi u hrvatskom jeziku i pučkom govoru*, Albrecht, Zagreb, 1942.
6. FARKAŠ, Tomislav, „Oružani sukobi Mletačke Republike i Osmanskog Carstva kroz 16. i 17. stoljeće“
[file:///C:/Users/Zdenka/Downloads/Oruzani_sukobi_MR_i_OC_kroz_16_i_17_stoljec_e_Tomislav_Farkas%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Zdenka/Downloads/Oruzani_sukobi_MR_i_OC_kroz_16_i_17_stoljec_e_Tomislav_Farkas%20(1).pdf); pristupljeno: 2. kolovoza 2018. godine.
7. FERLUGA PETRONIO, Fedora, „Talijanski prijevodi Hasanaginice“
file:///C:/Users/Zdenka/Downloads/Fedora_Ferluga_Petronio.pdf; pristupljeno: 5. kolovoza 2018. godine.
8. FRANGEŠ, Ivo, *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1987.
9. GORTAN, Veljko i VRATOVIĆ, Vladimir, *Hrvatski latinisti* (knj.2), Matica hrvatska, Zagreb, 1969.
10. *Hrvatski latinisti II, Pet stoljeća hrvatske književnosti*, (ur. Rafo Bogišić), Matica hrvatska, Zagreb, 1969.
11. ISAKOVIĆ, Alija, „Hasanaginica u svjetskoj književnosti“, *Život - časopis za književnost i kulturu*, XXIII (1974.), 503-504.
12. JELENIĆ, Julijan, *Izvori za kulturnu povijest bosanskih franjevaca*, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1913.
13. KASUMOVIĆ, Ivan, *Dvije poslanice Đure Ferića – Poslanica Mihajlu Denisu*, Nastavni vjesnik, 10, Zagreb, 1902.
14. KNEZKOVIĆ, Pavao, „Rajmond Kunić pjesnik i prevodilac“ u: *Isusovci u Hrvata*, Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija „Isusovci na vjerskom,

- znanstvenom i kulturnom području u Hrvata*“, (ur. Vladimir Horvat), Filozofsko – teološki institut Družbe Isusove, Hrvatski povijesni institut Beč, Zagreb, 1992.
15. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, „Ratovi s Osmanskim Carstvom na početku i na kraju 18. stoljeća“, *Povijest Hrvata – Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata*, Školska knjiga, Zagreb, 2005, 232-236.
 16. KOMBOL, Mihovil, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1961.
 17. KRNJEVIĆ, Hatidža, *Usmene balade Bosne i Hercegovine*, Svjetlost, Sarajevo, 1973.
 18. KUVACIĆ IŽEPA, Mate, *Čija je Asanaginica?*, Naklada Bošković, Split, 2007.
 19. LATKOVIĆ, Vido, *Narodna književnost*, Naučna knjiga, Beograd, 1967.
 20. MAGLAJLIĆ, Munib, *Muslimanska usmena balada*, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1985.
 21. MIJATOVIĆ, Anđelko, *Bitka na Krbavskom polju 1493. godine*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
 22. MILAS, Mijo, *Asan-aginičin zavičaj*, Imotska krajina, Imotski, 1981.
 23. MOAČANIN, Nenad, *Turska Hrvatska: Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva do 1791., - preispitivanja*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.
 24. MUJAČIĆ, Žarko, „Od koga je A. Fortis mogao dobiti tekst Hasanaginice?“ u *Hasanaginica*, Svjetlost, Sarajevo, 1975.
 25. *Načela duhovnosti*, (prir. Vladimir Horvat), Verbum, Split, 2008.
 26. PAVLIČEVIĆ, Dragutin, *Povijest Hrvatske*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2007.
 27. PERIĆ GAVRANČIĆ, Sanja, *Ferićeve basne: problemi uspostave žanra u različitim jezičnim medijima*, (doktorska disertacija), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2008.
 28. PEŠIĆ, Radmila, MILOŠEVIĆ-ĐORĐEVIĆ, Nada, *Narodna književnost*, Vuk Karadžić, Beograd, 1984.
 29. PURATIĆ, Željko, *Đorđe (Đuro) Ferić: (život i djelo)*, Latina et Graeca, Zagreb, 1982.
 30. SOLAR, Milivoj, *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
 31. STEINDORFF, Ludwig, *Povijest Hrvatske: od srednjeg vijeka do današnjice*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2006.
 32. ŠOŠTARIĆ, Petra, *Tipovi homerskih formula u Kunićevu latinskom prijevodu Ilijade*, (doktorska disertacija), Zagreb, 2015.

33. ZUKOVIĆ, Ljubomir, *Narodne pjesme: epske, lirske i epsko lirske*, Svjetlost, Sarajevo, 1982.

Internetske stranice:

1. „Đuro Ferić“, *Hrvatska enciklopedija*, dostupno na:
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19288>; pristupljeno: 12. ožujka 2018 godine.
2. „Đuro Ferić“, *Hrvatski biografski leksikon*, dostupno na:
<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5911>; pristupljeno: 12. ožujka 2018 godine.
3. „Đuro Ferić“, *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, dostupno na:
<http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=57661>; pristupljeno: 15. ožujka 2018. godine.
4. „Hasanaginica“ dostupno na:
https://www.hrstud.unizg.hr/_download/repository/Hasanaginica.pdf; pristupljeno: 24. kolovoza 2018. godine.
5. „Kandijski rat“, *Hrvatska enciklopedija*, dostupno na:
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=30186>; pristupljeno: 6. lipnja 2018. godine.
6. Teofilo Folengo, dostupno na:
<https://www.britannica.com/biography/Teofilo-Folengo>; pristupljeno: 25. kolovoza 2018. godine.
7. „Tomo Krša“ *Hrvatska enciklopedija*, dostupno na:
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34223>; pristupljeno: 12. ožujka 2018. godine.

8. „Stanko Vraz“ *Hrvatska enciklopedija*, dostupno na:
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=65431>; pristupljeno: 4. travnja 2018. godine.
9. Usporedba Kunićeve prerade *Homeri Illias Latinis versibus expressa* i Zamanjine prerade *Homeri Odyssea Latinis versibus expressa* u odnosu na Homerov original, dostupno na: <https://moodle.srce.hr/2016-2017/course/view.php?id=18395>; pristupljeno: 24. ožujka 2018. godine.

Popis slika:

Slika I: Kraljevina Hrvatska u 17. i 18. stoljeću

preuzeto s: <http://www.hic.hr/books/pavlicev/images/s06.gif>; pristupljeno; 24. ožujka 2018. godine.

Slika II: Imotski (1717. godine)

preuzeto s:

http://www.matica.hr/media/uploads/hr/2015-2/hr2-15---_Page_032_Image_0001.jpg;

pristupljeno: 24. ožujka 2018. godine.

7. Sažetak

Ovaj rad govori o latinskome prijevodu „Hasanaginice“ Dubrovčanina Đure Ferića. Najprije autor opisuje i analizira život Đure Ferića i njegov književni opus. Zatim opisuje povijesni kontekst u kojem je nastala „Hasanaginica“ (Osmanska osvajanja, Stogodišnji hrvatsko-turski rat i Kandijski rat). Također govori o narodnoj književnosti i daje usporednu analizu „Hasanaginice“ i Ferićeva prijevoda. U radu su analizirani turcizmi i ponavljanja u „Hasanaginici“. Centralni dio rada predstavlja usporedna analiza izvorne „Hasanaginice“ i Ferićeva prijevoda s naglaskom na sličnostima i razlikama u prijevodu. Također, u radu je i grafički prikazan Ferićev način prevođenja. Na kraju slijedi zaključak.

Ključne riječi: Hasanaginica, Đuro Ferić, narodna književnost, turcizmi, Ferićev prijevod

8. Summary

This thesis talks about Latin translation of „Hasanaginica“. Firstly, the author describes and analyses the life of Đuro Ferić and his literary opus. Then this paper describes the historical context in which „Hasanaginica“ arose (the Ottomans and the Hundred Years' Croatian-Ottoman wars and the Cretan war). There is also a part dealing with folk literature and a comparative analysis of „Hasanaginica“ and Ferić's translation. The thesis also analysed the words of Turkish origin and repetitions in „Hasanaginica“. The central part of the work represents a comparative analysis of the original „Hasanaginica“ and the Ferić's translation with emphasis on similarities and differences in the translation. Ferić's translation is also shown graphically in this thesis. Ultimately, there is the conclusion.

Ključne riječi: Hasanaginica, Đuro Ferić, folk literature, words of Turkish origin, style of Ferić's translation